

ESKİ TÜRK CEZA HUKUKUNA DAİR NOTLAR

I.

SUÇLAR VE CEZALAR

*Doç. Dr. Feda Şamil ARIK**

Bilindiği üzere, toplumların en önemli kültür öğeleri arasında yer alan hukuğun bir dalını da ceza hukuku teşkil etmektedir. Ceza hukuku tarihte, Türkler'in toplum ve devlet hayatlarında büyük yer tutmuş, ehemmiyetli roller oynamıştır. İslâmiyet'ten önceki Orta-Asya Türk siyasî teşekkülleri ve topluluklarında da ceza hukuku ile kanunlarına dayalı bir düzen yürürlükte bulunmuş, toplum değerleri, maddî-manevî kültür unsurları, kendisine özgü, yaşayan bir ceza hukuku ortaya çıkarmıştır. Bu suretle Türk toplum kültürünün bir ürünü, onun bir çeşit tezahürü olarak tecelli eden ve tarihin akışı içinde gelişen bu hukuk, en geniş manasıyla "töre" denilen kanun ve sosyal normlar bütününde, mutlak ifadesini bulmuştur.

Eski Türk ceza hukuku, önemine rağmen, şimdiye kadar gereği gibi pek ele alınmamış, bildiğimiz kadariyle müstakil olarak da bir araştırmaya konu teşkil etmemiştir. Buna karşılık, çağdaş eski toplumlardaki ceza hukukuna ve müesseselerine ilişkin bazı hususî incelemelerin bulunduğu bilinmektedir. Halbuki eski Türk kültür ve hukuk tarihinin tam olarak ve her yönüyle ortaya konulabilmesi için, bu alanda yapılacak çalışmaların da büyük bir ehemmiyet arzettiği ve önemli bir boşluğu dolduracağı şüphesizdir. Biz, hem bu boşluğu göz önüne alarak ve hem de hukuk tarihine duyduğumuz ilgi dolayısıyla, bu alana eğilmek ve eski Türk ceza hukukuna-deneme mahiyetinde- bir giriş yapmak istedik. Bu münasebetle konumuz bakımından bilgi veren yerli-yabancı kaynaklara dayanarak hazırladığımız ve hazırlamakta olduğumuz araştırmalarımızın ilk ikisini, ceza hukukunun başlıca temel müesseselerini oluşturan "suçlar ve cezalar" konusuna ayırdık. Daha sonraki araştırmamız ise, eski Türkler'de yargı yetkisi, yargı makam ve merciileri ile yargılama hukukuna ilişkin olacak ve suçlar ve cezalar konusunu tamamlayacaktır.

(*) DTCF. Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

Başlangıçtan, İslâmîyet'in kabulüne kadar olan dönem, incelememizin zaman sınırını teşkil edecektir. Ancak, çoğu yerde, ilgili kayıt ve bilgilerin kifayetsizliği dolayısıyla, zaman zaman bu sınırın dışına da çıkılmak mecburiyetinde kalınmıştır. Bu hususta ayrıca yeri geldiğinde, mukayese amacıyla Türk olmayan diğer yakın veya komşu kavim ve toplumlardaki duruma da temas edilmeye çalışılarak, Türkler'le aralarındaki benzerlik ve ayrılıklara işaret edilmek istenmiştir.

Konunun niteliği bazı önbilgileri, birtakım hukukî açıklamaları da gerektirmektedir. Bu itibarla asıl konumuzu incelemeye geçmeden önce, girişte, ceza hukukunun konusu, tanımı ve özellikleri üzerinde kısaca durulması, birinci bölümde suç ve ceza kavramları hakkında bilgi verilmesi, ikinci bölümde de eski çağlar ceza hukukunun genel çizgileriyle gözden geçirilmesi uygun ve faydalı görülmüştür.

GİRİŞ: GENEL ÇİZGİLERİYLE CEZA HUKUKUNUN KONUSU, TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

En ilkel toplumlarda olduğu gibi, en medenî devlet teşekküllerinde dahi, tarihin her devresinde, suç adı verilen sosyal olayların meydana geldiği görülmektedir. Bu olaylar daima mağduru bir fert dahi olsa, toplumun huzur ve sükûnunu bozan ve diğer fertleri aynı fiillere mâruz kalmak korku ve endişesi içinde bırakan bir nitelik taşırlar. Bu itibarla, en eski devirlerden beri bu fiilleri önlemeyi ve fâillerini cezalandırmayı hedef tutan bir "müeyyideler" sistemi kurulması zorunluğu kendisini hissettirmiş ve böylece toplum hayatındaki ilk yasama faaliyeti ceza kanunları tedvini şeklinde belirmiştir. İşte ceza hukuku, toplumun huzur ve sükûnunu ihlâl eden ve "suç" dediğimiz hareketleri önlemeye ve bu hareketlerin işlenmesi halinde fâillerine "ceza" adını verdiğimiz müeyyideleri uygulamaya yönelmiş kâideleri kapsayan hukuk manzumesidir. Böylece dar ve maddî anlamıyla ceza hukuku, hangi hareketlerin suç oluşturacağını tesbit ve bu hareketleri işleyenlere karşı uygulanacak cezaî müeyyideleri tayin eden kâideleri ihtivâ etmektedir⁽¹⁾. Buna "esas ceza hukuku"da denilmektedir. Söz konusu müeyyidelerin somut olayda, ne surette ve kimler tarafından, hangi usûllere göre uygulanacağını gösteren kuralları içeren ceza yargılaması ve infâz hukuku da bunu tamamlamakta ve maddî ceza hukukunu statik halden çıkarıp, işler hale getirmektedir. Gerçekten de bu hukuk ceza hukukunun gerçekleşmesini, uygulanmasını, hayata çıkmasını sağlayan kuralları içine almaktadır. Suçun nasıl oluşturulacağını, delillerin hangi kurallara uyularak toplanıp değerlendirileceğini, suçlunun nasıl yargılanacağını, düzenlemektedir, Buna "şeklî ceza hukuku"da denilmektedir⁽²⁾. Bu suretle ceza hukuku en geniş anlamda tezahür etmektedir.

- (1) H. Uma, *Ceza Hukuku*, Ankara, 1967 (teksir), 1., S. Dönmezer-S. Erman, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, c. I, İstanbul, 1985⁹, 4, 7.
- (2) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 8., T.T. Yüce, *Ceza Hukukunun Temel Kavramları*, Ankara, 1985, 2-3., Uma, *Ceza Hukuku*, 2-3.

Ceza hukuku, mahiyeti itibariyle bir takım özellikler de taşımaktadır:

Bunların başında onun çok eski oluşu gelmektedir. Gerçekten, tarihî bakımdan çeşitli hukuk dalları gözden geçirildiğinde, ceza hukukunun en kıdemli hukuk dalı olduğu görülmektedir. Tarihen ilk yasama faaliyeti, cezalandırmakla başlamış ve ilk kanunlar, cezaya ilişkin olan veya ceza müeyyidelerini taşıyan kanunlar olmuştur. Ceza hukukunun tarihi, medeniyet tarihi ile paralellik arz etmiştir. Şöyle ki, ilk kanunlar ile örf ve âdetler ceza olarak ağır, şiddetli ve bazen insancıl olmayan müeyyideleri getirmişlerdir. Fakat zamanla medeniyet ilerledikçe, bu ağır şekiller daha yumuşak ve insancıl müeyyideler haline dönüşmüştür.

Ceza hukukunun ikinci özelliği, bu hukuk dalının sosyal bakımdan, toplumun kültürü ile yakından ilgili oluşudur. Hatta denilebilir ki ceza hukuku, toplum kültürünün bir çeşit ifadesidir. Her toplumun bütün kültür unsurları, kendilerine has, canlı bir ceza hukuku doğururlar.

Ceza hukukuna ilişkin kuralların bir özelliği de, bunların siyasallığıdır. Yani ceza hukuku kuralları, ancak devlet tarafından konulabilir ve tesbit edilebilirler. Toplum içindeki diğer grupların ceza hukuku yaratmak hususunda herhangi bir yetkileri olamaz.

Ceza hukukunun diğer bir özelliği de, ceza kurallarının eşit oluşları, yani herkese aynı şekilde uygulanmalarıdır. Keyfî ve kişiye göre değişen bir uygulamanın bulunmamasıdır.

Bu hukuk dalının son bir karakteristiği de, onun kamu hukukunda yer almasıdır. Bu sebeple ceza hukuku, toplumu koruyan bir sosyal disiplin aracı olduğu kadar, özellikle kişinin himayesini de sağlayan bir hukuk dalı niteliği taşır⁽³⁾. Ceza hukuku kamunun menfaatleri ile ilgilidir. Toplum düzenine zarar verici eylemleri belirlemek ve cezalandırmak, kamu düzeninin gereğidir. Kişiye zarar veren eylemlerin bir çoğu (msl. hırsızlık, adam öldürme, yağma v.b. gibi) aynı zamanda toplum düzenini ve güvenliğini de bozar. Devletin tekeli mahiyetteki ceza vermek hakkı da bu esastan doğmaktadır. Bu yüzden zarar gören kişi, istesin istemesin, devlet bu eylemleri koğuşturmak, cezalandırmak zorundadır. Ceza hukukuna da kamu hukuku karakteri veren bu amacdır⁽⁴⁾. Ceza hukuku alanındaki devletin bu hâkimiyeti, suç ihdâsi yetkisinin devlete tanınması sonucunu doğurur. Devletin bu yetkisini ancak yine kendisi sınırlar⁽⁵⁾.

(3) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 13-15.

(4) Yüce, *CHTK*, 1., Uma, *Ceza Hukuku*, 7-8.

(5) Uma, *Ceza Hukuku*, 8.

I- SUÇ VE CEZA KAVRAMLARI

1- MODERN HUKUK BİLİMİNE GÖRE:

A- SUÇ

Basit ve genel bir tanımla suç, kısaca "cezalandırılan eylemler"dir⁽⁶⁾. Suç, ceza hukukunun temelini oluşturan kavramdır. Suç işlendiği içindir ki, fâile ceza verilir ve suç işlenmemesini sağlamak, suçtan caydırmak amacıyla ki, ceza kanunu yapılır. Ceza hukuku alanında sosyal disiplini bozucu hareketler, icrâ ve ihmâl şeklindeki ihlâller, diğer hukuk dallarına göre daha vahim nitelik gösterir. Bunlardan doğan zararlar, diğer hukuk dallarını ihlâl eden fiil ve hareketlerin sebebiyet verdiği zararlara oranla çok daha ağırdır. Ağır derecede zarar vermeleri, veya gerçekte zarar vermemiş olsalar dahi, ağır derecede zarar verme tehlikesini bünyelerinde taşımaları itibarıyla söz konusu hukukî ihlâllere, hukukta suç denilmiştir⁽⁷⁾. Suçun dört kurucu unsuru vardır: 1- Kanunî unsur, 2- Maddî unsur, 3- Hukuka aykırılık unsuru, 4- Manevî unsur. Bu unsurlara dayanarak, surf hukukî bakımdan suç: "sorumlu bir kimse tarafından, olumlu veya olumsuz bir hareketle meydana getirilen, ceza tehdidini taşıyan bir kanunda yazılmış tarife uygun ve hukuka aykırı bir fiil"⁽⁸⁾ şeklinde tanımlayabiliriz.

Ancak hemen belirtelim ki, yazarların, ya mensup oldukları felsefî görüşlere uyararak ya da suçun genel unsurları teorisi bakımından vardıkları sonuçlara göre, suçu çeşitli şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Meselâ teknik hukuk okuluna bağlı yazarlar: "kanunun cezalandırdığı eylem suçtur" demekle yetinmişlerdir. Buna karşılık mutlak adalet teorisinden yana olanlar suçu "ahlâk ve adalete aykırı olan her türlü eylem ve hareket" şeklinde, pozitivistler, suçun toplum için tehlikeli bir kişiyi meydana çıkararak bir âlamet olduğu görüşünden hareketle "belirli bir zamanda, belirli bir halkın, ortalama ahlâkiyatına aykırı hareketler" veya ferdin topluma uyması için zorunlu olan ortalama bir ölçü içerisinde, dürüstlük ve merhamet duygularını ihlâl eden hareketler" olarak, Durkheim gibi sosyologlar ise, suçu: "kollektif şuurun kuvvetli ve yerleşmiş durumlarını ihlâl eden fiiller" şeklinde tarif etmişlerdir⁽⁹⁾. Hukukçular da farklı tarifler vermişlerdir. Meselâ Ranieri'ye göre suç: "dar anlamda ceza ile teyid edilmiş bir hukuk kuralınca tipik bir şekilde öngörülen, kanun koyucu tarafından daha şiddetli bir himâyeye layık, hak ve menfaatler bakımından zararlı veya tehlikeli sayılan, fâilin kişiliğini muâhezeye değer bir surette meydana koyan beşerî bir fiil"dir. Buna az-çok yaklaşım bir tarifi Carrara yapmıştır. Bu tarife göre suç: "bir ceza ile karşılanan ve bir görevin yeri-

(6) Ö. Tosun, *Suç Hukuku El Kitabı*, İstanbul 1982, 5., Yüce, *CHTK*, 19., Uma, *Ceza Hukuku*, 12.

(7) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 4-5, 291.

(8) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 297. Diğer tanımlar için bkz: Yüce, *CHTK*, 21., Uma, *Ceza Hukuku*, 12.

(9) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 297, dipnot: 31.

ne getirilmesi veya bir hakkın icrâsı dolayısıyla haklı görülme-
yen, insanın dış bir hareketiyle devletin bir kanununun ihlâl olunmasıdır⁽¹⁰⁾.

B- CEZA

Ceza ise, Arapça bir sözcük olup, iyi ve (ya) kötü anlamlarına gelir, ödül yerine de kullanılır. Türkçe'de yalnız kötülöklere karşılık verme anlamını taşır. Latince'de ceza sözcüğünün karşılığı olan "poena" kelimesi, azap, ızdırıp, elem ve vicdan azabını karşılar⁽¹¹⁾.

Ceza hukuku dalını diğer hukuk dallarından ayırmaya yarayacak başta gelen özellik, bu hukuk dalında kurallara aykırılığın müeyyidelesinin, hayata, cisme, hürriyete ve mallara ilişkin ve bunlarla ilgili haklardan kısmen veya tamamen mahrumiyetleri gerektiren sert, ceza adı verilen müeyyidelerin teşkil etmesidir⁽¹²⁾. Çağdaş görüşte ceza, suç işleyen kişiye, çeşitli yapıcı amaçları gerçekleştirme için uygulanan ve esasında kişiyi bir takım yoksunluklara tâbi kılan bir yaptırımdır. Bir diğer ifadeyle, topluma karşı yapılan bir fiilin karşılığı olarak ve toplum adına uygulanan bir müeyyidedir. Bu nedenle elem, ızdırıp, meşakkat çektiren bir nitelik arzeder⁽¹³⁾.

2- ESKİ TÜRK KAYNAKLARINA GÖRE:

A- SUÇ

Kökeni, XI. yüzyıla, belki daha da eskilere götürülebilecek olan "suç" sözcüğümüzün, bu çağlarda, günümüzdeki anlamından ziyade, "yoldan ve yönden sapma" anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim, XI. yüzyıl Türk müelliflerinden Kaşgarlı Mahmud, ünlü eseri Divânü Lûgati't-Türk (yazılışı 466/1072-73)'te, suç kelimesinin "bir şeyin sapmasını" bildirdiğini ifade etmekte ve bu hususla ilgili olarak bazı örnekler de vermektedir⁽¹⁴⁾. Elimizde bulunan en eski Türkçe kaynaklardan-özellikle Göktürk kitâbelerinden-anlaşıldığına göre, suç sözcüğümüzün en eski Türkçe karşılığı "yazuk" yani "yazık" olmalıdır⁽¹⁵⁾. "Divânü Lûgati't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi XI. yüzyıla ait Türk kaynaklarında da, 'suç ve

(10) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 298, dipnot: 31. Ve yukarıda not (8)'de zikredilen diğer araştırmalar.

(11) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 5, dipnot: 1.

(12) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 4.

(13) Uma, *Ceza Hukuku*, 112., Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 5-6.

(14) Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lûgat-i't-Türk*. Yay. K. Rifat (Bilge), İstanbul, 1333-1335. c. I-III; Çev. B. Atalay, c. I, Ankara 1985², 321: "Kılıç suç kıldı-kılıç saptı, kesmedi", "er suç kıldı-adam işi üzerine almaktan çekindi", c. IV (endeks) Ankara, 1986, 537., B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988³, 530.

(15) H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, c. I, İstanbul, 1936, Bilge Han Yazıtı, Doğu tarafı, (kısaltması: II D 36), (yazuklar...) 66., M. Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1975³, metin: 84., çeviri: 43, yazık, bazı Uygur belgelerinde "suç" yanı sıra, "günâh" anlamına da kullanılmıştır: "...yazıksız, arig çok saptı..." (bkz: Ögel, TKGÇ, 395).

günâh karşılığı olarak “yazuk” kelimesi zikredilmiş ve kullanılmıştır⁽¹⁶⁾. Suçlu ve günâhkâra da “yazukluğ” yani “yazıklı” deniyor, suç işleme ise, “yazuk kılma” sözü ile karşılanıyordu⁽¹⁷⁾. “Yazuk” yanısıra, “yaz-ma, yazınma, yazınç, yazım” gibi kelimelerin de eski Türkler’de suç, günâh, suç işleme karşılıklarında kullanıldıkları görülmektedir. Ancak bunlar, şaşma, şaşırma, yanılma, yoldan çıkma, ihanet, kusur (etmek), kabahat (işlemek) anlamlarına da gelmekte, yerine göre kullanılışları değişebilmektedir⁽¹⁸⁾.

- (16) Kaşgarlı, *Divan*, I, 16., 521: “Bu, daima suçu (yazuk) bağışlayan Beydir”, II, 169: “Beyin suçtan geçmek (yazuk keçürgülük) hakkı idi”, III, 16: “ateş dumansız olmaz, genç günâhsız olmaz (suçsuz, yazuksuz)”, I, 220: “onun günâhından, suçundan (yazukın) vazgeçti”, II, 75: “Bey onun suçunu (yazukın) bağışladı”, 143: “Adam suçunu (yazukın) söyledi”, 222: “Onlar birbirlerinin suçlarından (yazukın) geçtiler”, 261: “O, gerçekten yapmadığı halde onun günâhından, suçundan (yazukın) geçer göründü”, I, 203: “O, günâhına, suçuna (yazukuna) pişman oldu”, II, 135: “Adam, günâhı, suçu yüzünden (yazuktan) ağır ceza gördü ve yaptığı işin günâhının acısını tattı., artık bundan sonra bir daha o suçu yapmak istemedi”. Ayrıca bkz. *Divan c. IV. 767.*, Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 671 (c. I, metin, nşr. R.R. Arat, İstanbul 1947, 83., c. II, çeviri, R.R. Arat, Ankara 1974², 59): “Hükümdar şöyle dedi: Anladım., sözün açıklandı., günâhının, suçunun (yazuk) affını istedin ve kurtuldun”, Beyit: 2122 (I, 229., II, 159): “Beg mütevezi ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kimselerin (yazukluğ kişidin)de suçunu affetmelidir”, Beyit: 3435 (I, 345., II, 251): “Kul ve câriye suç işlerse (yazuk kılma), sen onların suçunu (yazuk) bağışla., bu suç bağışlama (yazuk keçürmiş) sevâbını ahiret için kendine azık et”, Beyit: 3769 (I, 379., II, 273): “Sana karşı bir suç işlersem (yazsa men) sen beni affetmeyeceksin., Rabbim beni bin kusur, suç (yazuk) işlesem dahi affeder”, Beyit: 4185 (I, 421., II, 303): “Bunlar hizmet ederken herhangi bir şeyde yanlışlık yaparlarsa, suç işlerlerse (yazuk kılma) cezalandır...”, Beyit: 5983 (I, 593., II, 428): “Her insan az-çok günâh, suç işler (yazuk kılma), suçsuz günâhsız insan (yazuksuz kişi) bu dünyada nadirdir.”, Beyit: 1395 (I, 157., II, 109): “Başkasının malını alma ve kan dökme., ölüm döşüğünde insan bu iki günâh, suçu yüzünden (yazukla) inler.”, Beyit: 5260 (I, 524., II, 379): “Kendine düşman edinme ve kan dökme., can çıkarken bu iki günâhtan, suçtan dolayı (yazukla) inler.”, Beyit: 639 (I, 80., II, 57): “Kusurum, suçum (yazukum) varsa cezalandır, kudret senindir., yok ise bana muğber olma.”, Beyit: 642 (I, 80., II, 57): “Günâh, suçu (yazuku) varsa cezalandırma, eğer yok ise, iyilik ile gönlünü almak lazımdır.”, ayrıca bkz. c. III, İstanbul, 1979, 534-35.
- (17) Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, *Şine-Usu Yazıtı*, Doğu Tarafı, 2 (kısaltması: Ş.U. D2), 168., c. IV. (İndeks), İstanbul 1941, 137., Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, msl. bkz: Beyit: 2122 (I, 229., II, 159): “Bey... suçlu kimselerin (yazukluğ kişidin) de suçunu (yazuk) affetmelidir.”, ayrıca bkz. c. III (İndeks), 535., Kaşgarlı, *Divan*, III 50 (yazukluğ), ayrıca bkz. c. IV. 767., Ögel, *TKGÇ*, 530.
- (18) Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, Ş.U.B5, 180: “...o... sözüne (karşı) suç işlemeyim (yazmayım) dedi, yanılmayım dedi... itaat etmedi...”, “*Kül Tegin ve Bilge Han Yazıtları*, (I D 19., II D 16), 38: “Türgiş hakını Türklerimden, kavmimden (tebaamdan) idi. Bilmediği için bize karşı yanıldığı (yanıldukın) suç işlediği (yazındukın) için kağanı öldü.”, aynı yazıtlar: (I D 20., II D 17), 38: “Kendisi yanıldı (özi yanıldı)...”, Ergin, *Orhun Abideleri*, 23, 37, 70, 80., Ögel, *TKGÇ*, 394-395. “Yazma ve Yazınma”yı, Orkun, “günâh”, “kabahat”, Ergin, “ihanet (etmek)” olarak yorumlamışlardır (Bkz. aynı yerler). Ögel ise Göktürk kitabelerinde geçen “yazma ve yazınma”nın suç olarak biraz katı yorumlandığını ve manayı daha hafifletmek gerektiğini teklif etmekle beraber, bu kelimeleri yine de, suç, suç işleme karşılığı olarak kullanmaktadır (Bkz. aynı eser ve yer). Biz ise, bu sözcüklerin bütün bu anlamları içinde topladığını, yerine göre kullanılışlarının değişebildiğini, ancak “suç ve suç işlemek” manasını da ifade ettiği görüşündeyiz. Nitekim ayrıca bazı Uygur yazıtları

Ayrıca kusur, kabahat, zevâl manalarına gelen “mün” sözcüğünün⁽¹⁹⁾, “suç ve günâh” manasını da içerdiği bazı uzmanlarca ileri sürülmektedir⁽²⁰⁾. Bunlardan başka Kaşgarlı ve Balasagunlu'nun eserlerinde “günâh” ve “günâhkâr” karşılığında geçen “arınçu, erinçü” ve “telütük” terimlerinin⁽²¹⁾, yerine göre suç ve suçlu anlamlarında yorumlanabileceğini de kabul etmek mümkündür.

B- CEZA

Dilimize Arapça'dan giren ve bugün halen kullandığımız “ceza sözcüğü ise, yine söz konusu kaynaklardan anlaşıldığına göre, eski Türkler'de başlıca “kıyın” ve “kın” sözleri ile ifade edilmekte idi. Eski Türk kitâbelerine dayanarak, cezanın en eski Türkçe karşılığının “kıyın” olduğu söylenebilir⁽²²⁾. Tenbih, tevbih, ceza kararı, hüküm, işkence manalarını da içine alan bu sözcük⁽²³⁾, daha sonraki devirlerde de kullanılmaya devam etmiştir⁽²⁴⁾. Her ne kadar eski Türk epigrafik kaynaklarında geçmeyen, ancak XI. yüzyıl kaynaklarında karşımıza çıkan “kın” sözcüğünün⁽²⁵⁾

n (msl. bkz. *Bayan-çur Kağan Yazıtı*, 44(35): “... (onun) sözüne (karşı), suç işleme-yin (yazmayın), yanılmayın (yanğılmayın) dedi...”., Ögel, *TKGÇ*, 390) ile *vesikalarda* I (“Tannıya karşı günâh işleyip (yazınıp)...” (Huost, L. 87)., “... Nice suçumuz (yazıntımız), yanılmamız (yanğıltımız) var ise...” (Aynı eser, L. 153)., “Bilmeden, anlamadan çok günâh, suç (yazınç) işlediler...” (TT, IV, A II)., “yazıksız arıç çok sapıt...” (Suvarma, 178, 20)., “yazdım, yanıldım...” (Uig., II, 7716), Ögel, *TKGÇ*, 395)], *Ve Kutadgu Bilig*'de de [(Beyit: 2514-16: (I, 264; II, 187): “... Memlekete, devlete (il) karşı suç işleyerek (yazma) kendi başını yeme.”., “Avam, halk (kara) devlete, memlekete (il-ke) karşı suç işlerse (yazsa) başı gider., konuşurken dili suç işlerse (yazsa) dişi kırılır.”., “... liyakatsız kimseler... devlete, memlekete karşı suç işlemişler (yazdı) ve başları kesilmiştir.”., Ögel, *TKGÇ*, 396)] bu terimlerin diğerleri (bu hususta bkz. *Kutadgu Bilig*, III, 534 beyit: 4093, c. I, 413., II, 296) yanısıra suç ve suç işlemek anlamlarına da geldiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır.

(19) Msl. bkz. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, III, 322.

(20) Bu hususta bkz. Ögel, *TKGÇ*, 530.

(21) Kaşgarlı, *Divan*, I, 134., IV 33, 90., Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 5276 (I, 525., II, 380)., III, 435.

(22) Orkun, *Eski Türk Yazıtları I*, Ş.U.D2, 168: “... Ceza söyledim, cezaya hükmettim (kıyın aydım)...”., *Tonyukuk Yazıtı*, c. I, şimal tarafı, 32 (kısaltması T. 32), 110: “... cezasını gönlünce söyle, istediğin gibi cezasını ver (kızınç könlünce ay)...”., Ergin, *Orhun Âbideleri*, 57, 95., Ögel, *TKGÇ*, 530, 606.

(23) Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV, 89., Ergin, *Orhun Âbideleri*, 120., Ögel, *TKGÇ*, 530, 606.

(24) Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, msl. bkz. *Beyit: 5279 (I, 525., II, 380)*: Ey hükümdar, kılıç ve sopa sendedir., bu kamçılar, bu cezalar (kıyınlar) kötüler içindir”. Ayrıca bkz: c. III, 253.

(25) Bkz: Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, *Beyit: 893 (I, 106., II, 75)*: “... Kötü için en iyi çare, ceza (kıy) sopa ve zindandır.”., 3547 (I, 356., II, 259): “Helal için hesap, haram için ceza (kın) vardır.”., 5548 (I, 551., II, 397): “Kötüyü ceza vererek (kını birle) doğru yola getir.”., 639 (I, 80., II, 57): “Kusurum, suçum varsa cezalandır (bar erse yazukum kına...”., 642 (I, 80., II, 57): “günahu, suçü varsa cezalandırmak (yazukı bar erse kınagu), eğer yok ise iyilik ile onun gönlünü almak lazımdır.”., 3776 (I, 379., II, 274): “... beni cezalandırmanın da (kınama mini) sana bir faydası yoktur.”., 3778 (I, 380., II, 274): “Eğer cezalandırırsan (kınasa) ben buna da layıkım”.,

kökeni de, çok daha eskilere dayanmalıdır. Bu hususla ilgili olarak Kaşgarlı Mahmud'un ünlü ansiklopedik sözlüğünde, "kıstur-" (İşkence ile cezalandırmak), "kızgur-" (işkenceye koymak, cezasını çektirmek, cezalandırmak), "kızgut-" (ceza, işkence, başkalarının ders alması için, suçu yüzünden birisinin halk arasında cezaya, işkenceye uğraması), "kızil-" (ceza görmek, kıyılmak) gibi diğer bir takım fiiller ve bunlardan yapılan terim ve sözcükler de kaydedilmiştir⁽²⁶⁾. Bu suretle, yukarıda ana kaynaklara dayanarak söz konusu etmeye çalıştığımız terminoloji, eski Türkler'de suç ve ceza kavramlarının neler olduğunu ortaya koymakta ve bu hususta bir fikir vermektedir.

II- ESKİ ÇAĞLAR CEZA HUKUKUNA GENEL BİR BAKIŞ

1- GENEL DÜŞÜNCELER: Bilindiği gibi ceza hukuku çok eski dönemlerden başlayan ve yüzyıllar boyunca sürüp giden bir tarihî gelişmenin ürünüdür. Ceza hukukunu, dönemleri itibarıyla başlıca: 1- İlkel ve eski çağlar ceza hukuku, 2- Müsterek ceza hukuku, 3- Yeni zamanlar ceza hukuku, ve 4- Çağdaş ceza hukuku olmak üzere, dörde ayırmak mümkündür. Ceza hukuku tarihi, bu dönemlerde genel olarak şu ortak özellikleri taşımıştır:

Ceza hukuku gelişmesinde sözü geçen hukuk dalının kapsadığı yaptırımlar, toplumun zarar veren hareketlere karşı kendiliğinden oluşan tepkileri gibi gözükmektedir. Bu tepkiler önceleri mübalağalı iken, yavaş yavaş ahlakî ve manevî şekiller almaya başlamakta, yumuşamakta ve hafiflemektedir.

Sorumluluk önceleri ortak ve objektif iken, zamanla kişisel ve subjektif olmaktadır.

Ceza hukukunun müdahale alanı, toplumsal hayatın başlangıcında çok geniştir. Kişinin başkaları ile olan dışa dönük ilişkileri kadar, bizzat kendisi ve Allahı ile olan ilişkileri de bu hukukun düzenleme alanı içindedir. Fakat zamanla bu alan, sadece bireyin dış ilişkilerini kapsamış, ancak bu ilişkilerin gittikçe genişlemesi ve çoğalması sonucunda ceza hukukunun müdahale alanı fiilen, eskiye göre çok daha genişlemiştir.

3817 (I, 384., II, 276): "... kendisine emanet edilen sözü aynen tekrar eden elçiye gazap etme, cezalandırma (kınama)", 3818 (I, 384., II, 276): "Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa ona ölüm veya ceza (kıyın) yoktur", ayrıca bkz. c. III, 251., Kaşgarlı, *Divan*, III, 273: "Beg anı kınadı: Bey ona işkence etti (cezalandırdı)", "Tengri anı kınadı: Tanrı onu cezalandırdı", II, 313: "Beg anı kınattı: Bey ona işkence yaptırdı, cezalandırdı", Ayrıca bkz. IV, 316.

(26) *Divan*, II, 190-191: "Beg aning adhakın kıstırdı: Bey onun ayağını kıstırdı (işkence ile cezalandırdı)", II, 194: "Ol anı bu işta kızgurdu: O, onu bu işte işkenceye koydu (yaptığı işin cezasını çekirdi)", II, 200: "Er kızıldı: Adam ceza gördü", "anı kızgurdu: onu cezalandırdı", I, 451: "Kızgut: ceza, işkence", II, 135: "Er yazuktın kızıldı: adam günahı (suçu) yüzünden ağır ceza gördü ve yaptığı işin günahının acısını tattı., artık bundan sonra bir daha o suçu yapmak istemedi".

Ceza hukuku, önceleri örf ve âdet şeklinde ortaya çıkan kurallara dayanmakta, sonradan belirli suçlara ve olaylara ilişkin çeşitli kanunlar meydana getirilmektedir.

Nihayet, ceza hukukunun gelişmesinde görülen sonuncu ortak özellik, toplumun genel durumu ile ceza hukuku arasında bir paralelliğin bulunmasıdır. Sosyal durumları belirleyen etkenler, ceza hukukuna da şekil vermektedir⁽²⁷⁾.

İlkel ve eski ceza hukuku deyince, bundan genellikle sanıldığı gibi, Yunan ve Roma hukukları ile beliren ve kısmen de yazılı metinler halinde ifade edilmiş olan ceza hukukunu anlamamak gerekir. Hatta, eski Hind, Çin, Mısır ve İbrani hukukları bile tarihî gelişmede ileri bir aşamayı yansıtan bir dönem sayılır⁽²⁸⁾. Gerçekten, insan toplumlari, "Devlet" biçiminde en ileri şekline erişmeden, yani devlet ceza hukuku kavramına ulaşılmeden önce âile, kabile ve aşiret halinde yaşadıkları sıralarda da, toplum haline ilişkin bir ceza hukukuna sahip olmuşlardır. Hukukî müesseselerin, toplumun genel kültürü ile dengeli bulunduğu hakkındaki bilimsel gerçek, doğal olarak, ceza hukukunda da geçerlidir. Devlet ceza hukuku, tarihî gelişme sırasında ancak uzun asırlardan sonra oluşabilen bir aşamayı belirler⁽²⁹⁾.

2- CEZA HUKUKUNUN KÖKENİ VE EVRİMİ: Suç ve ceza, sosyal ilişkilerle birlikte ortaya çıkmış çok eski kurumlardır. Eski toplumlarda da sosyal düzen aksamadan yürümezdi. Kişiy ve topluma zarar verici eylemler kaçınılmaz kötülüklerdir. Kötülükler, ölçüsü ve biçimi toplumun bulunduğu gelişme aşamasına göre, çok değişen tepkilerle karşılanır. Etki tepkiyi doğurur. Ceza, bu tepkinin en sert olan belirişlerinden biridir. Çok eski çağlarda ceza, toplumun suçluya karşı tepkisi olarak görülmektedir. Menfaatleri ve kuralları çığnenen toplumun şiddetli tepkisi, cezalarda belirlemekte idi⁽³⁰⁾. Bireyler arasındaki veya bireylerin topluma karşı işledikleri suçlarda, fâiller, o toplumun hâkim-başkanı tarafından cezalandırılmakta idi. Bu cezalandırma faaliyeti aslında bir hukukî düzene bağlı değildi. Suç ve cezada kanunîlik prensibinden söz etmeye imkân yoktu. Cezalandırılması gereken zararlı fiillerin ve bunlara karşı uygulanacak müeyyidelerin tayini, başkanın keyfi taktirine bağlı bulunmakta idi. Allaha küfür, dinden çıkmak, savaştan kaçmak, casusluk gibi fiiller özellikle ve şiddetle cezalandırılırdı. En çok uygulanan cezalar organ kesimi ve ölüm gibi bedenî cezalardı. Ağır cürüm ve fiiller işkenceli ölüm, özellikle de devrin sosyal koşullarına göre, ölümden daha etkili ve korkunç sayılan

(27) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. I, 36-38. Bu hususta ayrıca bkz: F. Liszt, *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*, Berlin 1914², 3, vd.

(28) Bu konularda bkz: Thonissen, *Études sur l'Histoire du Droit Criminel des Peuples Anciens*, c. II, Bruxelles, 1869.

(29) Dönmezer-Erman, *CH*, I, 38.

(30) Yüce, CHTK, 101.

sürgün cezasıyla karşılanırdı. Suda boğmak, diri gömmek, kazanda kaynatmak, fırına atmak, yırtıcı hayvanlara parçalatmak vb. usûller, öldürme biçimleri idi.

Zarar verici fiilin, iki ayrı toplumun bireyleri arasında işlenmesi halinde, üstün ve ortak bir egemenlik (başkanın iktidarı) bulunmadığı için, fâili cezalandırmak mümkün olamıyordu. İşte âile ve kurumların birbirine göre bağımsız ve ayrı birlikler oluşturdukları bu dönemlerde, içinde bulunulan sosyal örgütlenmeye uygun olmak üzere, öcalma hakkı ve uyuşma adı verilen kurumlar işlemiştir⁽³¹⁾.

Öcalma Hakkı: Suça, zarar verici fiil ve harekete karşı bir tepkiyi, karşılığı ifade ederdi. Fâile ya da bağlı olduğu topluma karşı, mağdur veya mensubu bulunduğu toplum karşılık verir, böylece yapılan hareketin öcü alınmış, hak kullanılmış olurdu. Böyle bir sistem içinde sorumluluk kişisel değil, kolektiftir. Çünkü bireyin zarar verici hareketinden, mensubu olduğu toplum bütünü ile karşılık görmekte idi. Bu dönemde suçluyu yargılayacak ve cezalandıracak üstün bir organ yoktur. Ailenin bireyleri arasında çok sıkı bir bağlılık vardır. Bütün maddî-manevî değerler ortaktır. Mülkiyet ise, kolektiftir. Sırf kişisel olan saldırılarda bile, saldırganı meydana çıkarmak çok kere imkânsızdır. Böyle olunca, çaresizlik karşısında öcalmayı onun mensubu bulunduğu topluma karşı yöneltmekten ve böylece fâil aleyhine mensup olduğu toplumun kin ve öfkesini tahrik etmekten başka çare yoktur. Öte taraftan zarar görenin bağlı olduğu toplumun öcalması, kendini savunma hakkına da dayanırdı. Çünkü, mensuplarını korumayan bir toplum sonunda zayıflar ve hatta bir gün ortadan kaybolur. Bu gözlemden hareket eden bazı yazarlar, öcalma hakkını devletler hukukunun bir kurumu saymışlardır.

Öcalma hakkının kullanılması savaş hali sayılmış ve bunun için mücadelede katılma bir çeşit savaşa iştirak şeklinde kabul edilmiştir. Böylece öcalma sadece bir hak değil ve fakat aynı zamanda yerine getirilmesi zorunlu bir görev halini almıştır. Ancak öcalma hakkı, yol açtığı sonuçlar bakımından sürekli ve devamlı bir barış halini kurmaya imkân vermiyor, karşılıkları davet ediyor, kan davaları sürüp gidiyordu. Savaş hali ise, sonsuza dek sürüp gidemez. Çünkü toplum yararları böyle bir mücadelenin kabulüne engeldir. Bu sebep dolayısıyla sosyal hayat, öcalma hakkı yerine, sosyal barışı daha uzun süreyle korumaya imkân verecek gönüllü sürgünlük, suç işleyenin mensup bulunduğu toplumdaki kovulması veya mağdurun âilesine teslim edilmesi, kısas, uyuşma vb. gibi diğer bazı müesseseleri ortaya çıkarmıştır. Ancak bunlar, kronolojik bir sıra ile, birbirlerini izleyerek ortaya çıkmış değildir. Bazen hep bir arada uygulanmışlar, bazen sıraları değişik olmuştur⁽³²⁾. Şimdi bunları kısaca ele alalım:

(31) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, I, 39., Yüce, *CHTK*, 101-102.

(32) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku* I, 40-41.

Gönüllü sürgünlük: Suç işleyen kimsenin, kabilesinin bulunduğu ülkeyi terkederek kendisini arzusu ile, sürgün hale sokmasıdır. Bu suretle sürgüne giden kişi, zamanın kinleri teskin etmesini, toplumların veya âilelerin aralarında anlaşarak öcalmadan vazgeçmelerini sağlamış olur.

Toplumdan tecrit-tard: Suçlunun mensubu olduğu topluluğu, mağdurun veya kabilesinin intikamından korumak, suçun tepkilerinden kurtarmak için, suçlunun klanı dışına çıkarılması, toplumundan uzaklaştırılmasıdır. Böylece, suçlunun grubu ile bağlantısı sona ermekte ve işlediği suçtan dolayı toplumunun ortak cezaî sorumluluğu bahis konusu olmamaktadır. Klan dışı kalma, toplumdan kovulma, suçlu açısından oldukça ağır sonuçlar doğurmaktadır. Bu kişiler bütün haklarını kaybeder, yardımsız ve korumasız kalırlardı. Bazı durumlarda da suçlu, toplumdan uzaklaştırılmadan, doğrudan doğruya mağdurun ailesine veya topluluğuna teslim edilir, bu suretle bağlı bulunduğu toplum, kendisini öcalmaya karşı korumuş olurdu⁽³³⁾.

Kıyas (talio): Kıyas uygulaması, ceza evriminde ilk ve ileri bir adım sayılır. Öcalmada, suçla karşı tepkide suçla-yaptırım arasında bir denge yoktur. İşte kıyas kurumu ile bu dengenin kurulmasına çalışılmıştır. Bir zarara sebebiyet veren kimseye, aynı miktar ve yoğunlukta zarar verilmesini gerektiren bir müessesedir. Bir kimsenin organına zarar veren suçlunun aynı organı yok edilir, veya sakatlanırdı. Bu cezalandırma biçimi ceza verilmesinde ileri bir aşamayı teşkil etmiştir. Çünkü suçlunun göreceği ceza önceden bellidir. Suçlu daha fazlasını değil, ettiğini bulmaktadır⁽³⁴⁾.

Diyet (compositio): Uyuşma, malî uzlaşma, kan parası gibi adlar da verilen bu müessesenin uygulanması, ceza hukuku tarihinde önem taşıyan diğer bir gelişmedir. Bu kurum, suç işleyen ile suçtan zarar gören arasında bir anlaşma yapılmasına dayanmaktadır. Suçtan zarar görene verilen bir tutar (para veya mal şeklinde) sonucu, o kişi öcünü almaktan vazgeçmektedir. Üretimin az olduğu eski çağlarda bu kurumun gerçekten işlemesine şaşılmalıdır. Bu suretle, ortaya çıkan savaş haline, barışla son verilmesi sağlanabilmiştir. Uyuşma kurumu, toplumlar arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte önem kazanmıştır. Bu arada devlet müessesesi de gittikçe belirmeye başlamış, önceleri uyuşmayı zorunlu hale sokmuş, sonra bunun karşılığında uyuşma bedelinden bir kısmını almıştır⁽³⁵⁾.

Cezalandırma Hakkının Devlete Geçmesi: Böylece zarar verici fiille-re karşı sosyal tepkileri belirten müesseseler yavaş yavaş kurulur ve yer-

(33) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, I, 41-42., Tosun, *Suç Hukuku*, 6-7., Yüce, *CHTK*, 102.

(34) Yüce, *CHTK*, 102., Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku* I, 42., Tosun, *Suç Hukuku*, 7.

(35) Tosun, *Suç Hukuku*, 7., Yüce, *CHTK*, 102., Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, I, 42.

leşirken, devletin tekel olarak ceza vermek hakkına sahip olması yolu da açılmıştır. Ceza hukuku evriminin bu aşamasında, kendisi ile rekâbet altında bulunan diğer egemenlikleri ortadan kaldırarak tek başına iktidarı ele geçiren devlet, cezalandırma yetkisine mâlik olduğunu ilan edebilmiştir. Gerçekten devlet müessesesi böylece gelişip bağımsız varlık kazanınca, bazı fiil ve hareketlerin kişilere yönelmiş olmamakla beraber, devletin kendisine zarar verdikleri anlaşılması ve münhasıran devlet tarafından koğuşturulması gereken bir kısım suçlar meydana çıkmıştır. Devlet bunları, hiç bir şikâyet olmasa da cezalandıracağını açıklamıştır. Bu çeşit suçlara kamusal suçlar adı verilmiştir.

Devletin, âile ve diğer toplumların hak ve yetkisini bertaraf ederek, tekceli surette ceza vermek hakkının elinde toplanmasının bazı tarihî ve sosyal nedenleri vardır. Bunlar çok kısa olarak, şöyle özetlenebilir: 1- Mülkiyetin kollektif karakterini kaybetmesi, özel nitelik kazanması, 2- Devletin, kendisini oluşturan küçük gruplarla iktidarı (egemenliği) paylaşmasının sona ermesi, diğer grup egemenliklerinin devletin karşısında silinerek yok olmaları.

Ancak devlet, tekel olarak cezalandırmak hakkını hemen bir anda ve tümü ile ele geçirmiş değildir. Bu hakkı yavaş yavaş ve dereceli olarak kazanmıştır. Devletin başlangıçta münhasıran cezalandırmakta bulunduğu fiiller, gördüğü fonksiyona ilişkin olmuştur. İlk zamanlar devlet, bu gün olduğu gibi, her türlü kamu hizmetlerini görmekte değildir. Asıl görevi dışa karşı toplumu korumaktır ve devlet âilelerin dışa karşı organizasyonundan ibarettir. Bu yüzden toplum savunmasına ilişkin zarar verici hareketler, devletçe cezalandırılan ilk suçlar olmuştur. Devletin iç barışı korumak ve sağlamak fonksiyonu belirerek, herkesçe kabul olunmasından sonradır ki, münhasıran müdahale ettiği suçların alanı gittikçe genişlemiş ve kişilere ve mallara karşı tecavüz hareketleri de kamusal suçlar arasına girebilmiştir⁽³⁶⁾.

İlkel ve eski çağlardaki hukukun, ceza sorumluluğu açısından, sonuca bakarak sorumluluğu belirleyen objektif bir sorumluluk esasına dayandığı kesindir. Bu dönemde ceza hukuku maddî sorumluluk esasına üzerine kurulmuştur. Bu nedenledir ki, cezalandırılmak için fâilin yasaklanmış bir hareketi yapması, yeterli idi. Zarar, kusurun yerini tutuyor, ve tehlike (risk) fikri, kusur şartının yerini alıyordu.

Ancak orta zamanlardadır ki, ceza hukuku Roma hukukunun ve kanonik hukukun etkileri ile, dikkate değer özellikler kazanmış ve sosyal müesseseler halinden çıkarak, hukukî müesseseler şeklini alan bir ceza hukukunun belirdiği görülmüştür⁽³⁷⁾.

(36) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, I, 43-44., Tosun, *Suç Hukuku*, 7-8.

(37) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, I, 44.

III- ESKİ TÜRKLER'DE SUÇLAR VE CEZALAR

1- GENEL DÜŞÜNCELER: Eski Türkler'de törenin cezaî hükümleri, suçlar ve cezalar konusunda elimizde doyurucu, yeterli bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, çağdaş ve muahhar yabancı (Çin tarihleri, özellikli sülâle yıllıkları, seyahatnâmeler, elçilerin ve elçilik heyetlerinin gezi raporları, İslâm müelliflerinin kaleme aldıkları coğrafi eserler vb.) ve yerli kaynaklarda (epigrafik ve arkeolojik kaynaklar-kitabeler, siyasetnâmeler, ansiklopedik eserler, hukukî-vesikalar vb.) dağınık olarak yer alan birtakım kayıt ve bilgiler, bu hususta az çok bir fikir vermektedir. Bunlara göre, Türkler'de suç oluşturan ve cezayı gerektiren fiil ve hareketler pek çok olup, bazıları şunlardır:

Zulüm, haksızlık, yaralama, darp (dövme, vurma), insanın uzuvlarından herhangi birisine zarar verme, katl, kız kaçırma, hırsızlık, ırza tecavüz, tabulara tecavüz, haram sayılan yerlere ve eşyalara saygısızlık, zinâ, hukukî anlaşmaları ihlâl etmek, bunlara aykırı davranmak, görevden kaçınmak, görevi ihmâl, livâta, başkalarına kötülük yapmak, yalancılık, kovuculuk, müfterîlik, casusluk, saygısızlık, devlete veya devlet görevlilerine hakaret, hilekarlık, sahtekarlık, rüşvet, askerlikten kaçmak, askerî görevde başarısızlık, devlete isyan, vatana ihanet, soygunculuk, eşkiyalık (gasp), töreye aykırı davranmak, beylere karşı gelmek, devleti çeşitli biçimlerde aldatmak, fuhuş, cana kast, emirlere itaatsizlik vb...

Bunları, bir kavrama kolaylığı yönünden ve hepsini de kapsamak iddiasında bulunmadan, konu ve niteliklerine göre, başlıca: Kişilere ve topluma (kamu) karşı işlenen suçlar, mülkiyete karşı işlenen suçlar, namusa karşı işlenen suçlar, inanç ve tabulara karşı işlenen suçlar, cinsel suçlar, hukukî suçlar, devlete karşı işlenen suçlar, kamu veya devlet görevlilerinin işledikleri suçlar, askerî suçlar vb. gibi katogorilere ayırmak suretiyle bir tasnife tâbi tutmak mümkündür.

Bu suçlar, hafif ve ağırlıklarına göre değişen, birbirlerinden farklı, çeşitli münferit ve (ya) bileşik cezaları gerektirmişlerdir. Esas itibariyle diğer devirlerdekinden pek farklı olmayan bu cezalar, başlıca dayak, işkence, organ kesimi, sakatlama, ölüm vb. gibi bedenî, hapis gibi özgürlüğü bağlayıcı, sürgün gibi özgürlüğü kısıtlayıcı, tazminat ve müsadere gibi malî ve malvarlığına yönelik, ihtar, tektir, tahkir-teşhir gibi onur ve haysiyet kırıcı manevî cezalardır.

Cezalandırmak yetkisinin devlete geçmesiyle, suçlar ile cezaları belirlemek hak ve ödevinin devlete yüklenildiğine yukarıda işaret etmiştik. İşte diğer toplumlarda olduğu gibi, eski Türkler'de de kurallara, töreye aykırılığın müeyyidesinin hayata, cisme, hürriyete, mâmeleke ilişkin ve bunlarla ilgili haklardan kısmen veya tamamen mahrumiyetleri gerektiren ceza adı verilen bu sert müeyyidelerin, suç oluşturan fiillerin taktir,

tain ve tesbiti, yani ceza, cezalandırmak, hangi hareket ve eylemlerin suç teşkil ettiğini belirlemek hak, yetki ve görevi devletin elinde bulunmuş, bu yetki ve fonksiyon Türk örf hukuku ile devlet anlayışında mutlak bir kudretin sahibi olan hükümdarlar ve onun yetkili kıldığı görevliler tarafından kullanılmış ve yerine getirilmiştir. Yönetim mekanizmasınca, töre-örf ve devlet anlayışı uyarınca taktir hakkına dayanılarak-belirli olanlar dışında-, hangi fiillerin suç teşkil ettiği saptanabilmiş, kişilere, topluma, devlete, vb. işlenen suçlar dolayısıyla, suç fâilleri kovuşturulmuş, yargılanmış ve muhtelif müeyyidelerle cezalandırılmıştır. Bu şekilde suçlar ve cezalar tain, taktir ve infaz edildiği gibi, hiç bir suç işleme-dikleri halde, suç işleme ihtimali bulunan veya kendilerinden muhtemel bir tehlike gelebilecek kimselere de, devletin selameti, yüksek menfaatleri göz önüne alınarak, bir ceza şeklinde veya bir güvenlik önlemi olarak bu müeyyide ve tedbirler uygulanabilmiştir. Ayrıca bazı özel durumların ve makul olmayan gerekçelerin de bunlara yol açabildikleri olmuştur.

Elimizde, eski Türkler'e ait, Moğollar ve Osmanlılar'da olduğu gibi suçları ve karşılığı olan cezaları gösteren, bütün suçlara ait ortak esasları tain ve tesbit eden herhangi bir ceza kanunnamesi de bulunmamaktadır. Bu itibarla suçların ağırlıklarına göre yapılmış kanunî bir taksim, cezaların hangi suç ve suçlara verileceğine ilişkin kesin olarak belirlenmiş bir kanunun, bulunup bulunmadığını bilemiyoruz. Keza cezalar verilirken, suçun niteliğinin, hafifliği ve ağırlığının, fâilin kişiliğinin, cezanın toplumdaki etkisinin, örf ve âdetlere uygunluğu gibi hususların her zaman için nazarı itibara alınıp alınmadığı hakkında da kesin bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak bunlar, görünüşe göre sâbit olmayıp, zamana, mekana, şartlara ve duruma göre değişiklikler gösterebilmişler, farklılıklar arzede bilmişlerdir.

Belirttiğimiz gibi, ancak kaynaklardaki kayıt ve bilgilerden tesbit edilebilen bu suçların bir kısmı, ölüm gibi çok ağır bir cezayı gerektirmekte, bir kısmı içinse, bundan daha hafif cezalar bahis konusu olmaktadır. Bu yüzden biz, bunları nitelik ve sonuçları bakımından ve ölüm cezasını esas alarak, "Ölüm'den daha hafif cezaları gerektiren suçlar" ve "Ölüm cezasını gerektiren suçlar" şeklinde başlıca iki bölümü ayıracak ve bunları da kendi aralarında ayrımlara tâbi tutarak incelemeye çalışacağız.

2- ÖLÜM'DEN DAHA HAFİF CEZALARI GEREKTİREN SUÇLAR:

Eski Türkler de bir insan için en ağır ceza sayılabilecek ölümü gerektirmeyen fiiller, bu bedenî ağır cezayla karşılanmayan suç bir haylidir. Daha önce yaptığımız tasnif çerçevesinde bunları, başlıca kişilere (zulüm, haksızlık, yaralama, insanın uzuvlarından herhangi birisine zarar verme, adam öldürme, kız kaçırma vb.), mülkiyete (hırsızlık vb.), namusa (ırza tecavüz), inançlara (tabulara tecavüz, haram sayılan yerlere ve eşyalara saygısızlık vb.) karşı işlenen suçlar, cinsel suçlar (zinâ vb.), hukukî suçlar (yapılan anlaşmaları ihlâl etmek ve bunlara aykırı davranmak vb) ve

diğer suçlar şeklinde kategorilere ayırmak suretiyle ele alacağız. Tesbit edilecek başka kayıt ve bilgilerin ışığında, bunlara yenilerini de eklemek elbette mümkündür. Bu kategorilerde yer alan fiiller, suçlar mahiyetlerine göre hafif ve (ya) ağır olan çeşitli müeyyidelerle cezalandırılmışlardır. Bunlar başlıca dayak, çalıştırma, malî tazminat, hapis, sürgün, ihtar, tektir, tahkir, teşhir, işkence, organ kesimi vb. gibi cezalardır. Ancak hemen belirtelim ki, bu suçlar dolayısıyla söz konusu olan cezalar ile bunların infaz şekilleri, zamana, mekâna, şartlara göre değişiklikler gösterebilmiştir. Bir suç ve cezası, bir Türk kavim veya topluluğunda çok ağır telakki edilip, ölümle cezalandırılırken, bir başkasında bundan daha hafif olan cezalar verilebilmiştir. Bunları aşağıda daha yakından göreceğiz. Şimdi suç teşkil eden bu fiilleri, karşılıkları olan cezaları dikkate almak suretiyle yapacağımız bir tasnife göre ele alalım. Bu suçların bir kısmı, münferit yani tek bir cezayı, bir kısmı ise bileşik, yani birden fazla cezaları gerektirmiştir:

A- MÜNFERİT CEZALARI GEREKTİREN SUÇLAR

Bunlar, dayak, angarya, malî tanzimat, hapis, sürgün, vb. gibi münferit cezaları gerektiren hırsızlık, zinâ, zulüm, haksızlık, yaralama, beden organlarından herhangi birine zarar verme, kız kaçırma, ırza tecüvüz, yapılan anlaşma şartlarını ihlâl etme veya bunlara uymama, vb. gibi kişilere, mülkiyete, namusa, tabu ve inançlara karşı işlenen, cinsel, hukukî vb. gibi nitelikler taşıyan suç ve fiillerdir.

a- DAYAK CEZASINI

Eski Türkler'de başlıca hırsızlık, zinâ, anlaşmaları ihlâl veya bunlara aykırı davranma, başkalarına kötülük yaparak zarar verme, vazifeden kaçınmak veya görevi ihmal, vb. gibi mülkiyete karşı işlenen suçların; toplumun örf ve âdetlerine, ahlak anlayışına ters düşen cinsel fiillerin, hukuka aykırı hareketlerin vb. gibi diğer fiillerin, dayak cezasını gerektirdiği anlaşılmaktadır: Bilindiği gibi bir hafif ceza olarak dayak, bedene uygulanan, cismanî bir ceza olup, işlediği cürüm veya fiile karşılık olmak üzere, suçlunun el ile, sopa ile veya buna benzer bir araçla dövülerek cezalandırılmasıdır. Tarih boyunca cisim üzerinde etki yapan, bedenî cezalar arasında en çok uygulanmış olan dayak cezasının başlıca amacının, suçluların cürümlerinin kefaretiyi ödetmek olduğu şüphesizdir. Ayrıca lehinde olmak üzere, ekonomik, toplumu suça ve suçluya karşı birleştirmek ve suçlunun uslanmasını sağlamak, diğer kimselere de göz dağı vererek onların suç işlemelerini önleme gayelerini taşıdığı da söylenebilir⁽³⁸⁾.

Bugün kullandığımız "dayak" sözcüğü eski Türkler'de (XI. Yüzyıl) "tayak" şeklinde telaffuz ediliyor ve genel anlamda ya da cins isim ola-

(38) Bu hususta bkz. Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, c. II, İstanbul 1983⁸, 629, dipnot: 1., bu ceza ve hukukî niteliği hakkında geniş bilgi için bkz. S. Dönmezer, *Dayak Cezası*, Yeni Türk Mecmuası sayı 86.

rak "sopa, deynek, çubuk" manalarına geliyordu⁽³⁹⁾. Dayak at(ıl)mak, döv(ül)mek, sopayla cezalandır(ıl)mak vb. gibi geçişsiz ve geçişli fiiller ve bunlardan yapılmış kelimeler için ise "toki-", "ur-", "tokıl-", "tokın-", "urul-" [(döğ(ül)mek, vur(ul)mak)]⁽⁴⁰⁾ gibi fiiller ve fiil kökünden gelen sözcüklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu hususta ayrıca yine tekmelemek, ayakla, tekme ve dayak atmak karşılığında "tep-"⁽⁴¹⁾, bir kimseyi öldüresiye, bayıltıncaya kadar döğmek içinse "kam-" ve "taltur-"⁽⁴²⁾ gibi fiil köklerinden gelen terim ve kelimeler de söz konusu olmuştur. XI. Yüzyıla ait kaynaklardan anlaşıldığına göre, dayak cezasına ve bu cezada kullanılan sopa, değnek, kamçı, gibi araçlara Türkler'de "berge, berke" adı veriliyordu⁽⁴³⁾. Suçluların cezalarının infazının ise, sopa yanısıra, "çağığ-çawığ" da denilen⁽⁴⁴⁾ kamçıyla da yapıldığı anlaşılmaktadır.

aa- Mülkiyete Karşı İşlenen Suçlar

Hırsızlık gibi bireylerin özel mülkiyetini ihlâl eden, mülkiyete karşı tecavüz mahiyetini taşıyan fiiller dayak cezasını da gerektirmişlerdir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ve diğer suçların algılanışı, karşılıkları olan müeyyidelerin tayin ve takdiri eski eski Türk toplumlarında değişiklik gösterebilmiştir. Bu itibarla hırsızlığın da hafif veya ağır bir cürüm olarak kabul edilmesi ve buna paralel olarak öngörülen müeyyidesi, boy ve kavimler arasında farklılıklar arzemiştir. Mesela araştırmamızın ikinci bölümünde göreceğimiz gibi, Hunlar'da, Göktürkler'de, Bulgarlar'da ve Kırgızlar'da bu fiil, ağır ve büyük bir suç olarak kabul edilip, ölümle cezalandırılmıştır. Kimisinde ise, burada göreceğimiz üzere, daha hafif görülerek ölüm dışında kalan dayak vb. cezalarla karşılanmıştır.

- (39) Bkz. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 5633 (I, 559., II, 453): "... elime deynek aldım (tayak)", 6322 (I, 626., II, 403): "... kardeşinden yadigâr kalan çomak ile değneği (tayakın) alıp...", 6325 (I, 626., II, 453): "Hükümdar uzanıp değneği (tayak) eline aldı", 4263 (I, 426., II, 308): "... elinde sopa (tayaklık) olan düşmana karşı..." ve IV, 429., Kaşgarlı, *Divan*, I, 417.
- (40) Bu hususta bkz: Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, c. I, I.Ş.6 50., II, Ş.14, 58., II, D 31, 64., II, c. 8, 70., Ş.U: Ş.9 ve 11, 166., Ş.U. D 6 ve 8, 170., Ş.U. c. 2, 5, 174, 176., B 2 ve 3, 180., Ergin, *Orhun Âbideleri*, 133, 136., Kaşgarlı, *Divan*, III, 268., II, 129, 147, ayrıca bkz. c. IV (indeks), 633., I, 165, 27, 333, 334, 348, 386, II, 138, 145, 61, 152., I, 177, II, 174, 191, 358., I, 194., ayrıca bkz. IV, 694. Kaşgarlı'nın verdiği bilgiye göre Oğuzlar dışında kalan Türkler bu husus ile ilgili olarak "ur-tolu" kökünden gelen kelimeleri (mesela "urdi tokıdı" şeklinde) birarada kullanmışlardır (Bkz. *Divan*, III, 268., IV, 633).
- (41) Kaşgarlı, *Divan*, I, 27, 386., II, 3, 113., ayrıca bkz. IV, 601.
- (42) Kaşgarlı, *Divan*, II, 27, 174., ayrıca bkz. IV, 257, 566.
- (43) Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 893 (I, 106., II, 75.), 1494 (I, 166., II, 166.), 2988 (I, 308., II, 220.), 5279-81 (I, 525., II, 380.), ayrıca bkz. III, 75., Kaşgarlı, *Divan*, I, 427., III, 323 ve ayrıca bkz. IV, 84.
- (44) Kaşgarlı, *Divan*, I, 374., II, 210, 231., ve ayrıca bkz. IV, 129., Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, c. II (Irk Bitig 24), 77., Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 313 (I, 46., II, 33.), 1737 (I, 191., II, 133.), 5546 (I, 551., II, 397).

Eski Türkler'de, Anadolu'da olduğu gibi, hırsıza "oğrı" (uğru), bir şey çalmak, hırsızlık etmeye de "oğrılmak" (uğrulamak) adı veriliyor-du⁽⁴⁵⁾. Soymak, çalmak, soyup, çıplak bırakmak karşılığında "kun-", "kunuş-", "çubart-" kökünden gelen fiil ve kelimeler de kullanılmıştır⁽⁴⁶⁾. Bütün diğer toplumlar gibi eski Türkler'de de bu fiilin epeyce yaygın olduğu⁽⁴⁷⁾ yakalanan hırsızların diğer cezalar yanısıra, dayak cezasına da maruz kaldıkları görülmektedir. Nitekim Kaşgarlı'dan anlaşıldığına göre, XI. Yüzyıl Türk İllerinde hırsızlar sopa ya da kamçıyla (berke) dövülerek de cezalandırılıbiliyorlardı⁽⁴⁸⁾. Keza Balasagunlu Yusuf eserinde "helale hesap, harama ceza(lar)" olduğunu belirtmektedir⁽⁴⁹⁾. Hırsızlık da harama el uzatmaktır. Karşılığı olan müeyyide(ler) arasında dayanın da söz konusu olduğu düşünülebilir.

Hırsızlık cürmü dolayısıyla, Türkler'e komşu, diğer kavimlerde de dayak cezası verilip uygulanmıştır. nitekim batılı seyyah ve kaynaklarından Rubrouck (Rubruquis)'un verdiği bilgiye göre, Orta-Asya'da Kuku-non bölgesinde yaşayan Tibet karışımı bir Moğol kavmi olan T'u-yü-hunlar'da da⁽⁵⁰⁾ koyun çalan ve bu suretle hırsızlık fiilini işleyenler dayak cezasına çarptırılmaktaydılar⁽⁵¹⁾.

Hırsızlık suçunda, herhangi bir ceza tayin ve takdir edilirken, çalınan şeyin niteliğinin, ya da değerinin gözönüne alındığı ve buna göre bir müeyyidenin uygulandığı şüphesizdir.

ab- Cinsel Suçlar

Zinâ gibi toplumun örf ve âdetine ters düşen, ahlak anlayışıyla bağdaşmayan gayr-ı meşru ilişkiler de eski Türkler'de müeyyidesi değişmekle birlikte-suç olarak görülmüş ve diğer cezalar yanısıra, dayakla da cezalandırılmıştır. Mesela, İslâm kaynaklarından Gerdizî (ölm. 444/1053)'nin bu hususta verdiği bilgiye göre, Oğuzlar'da eğer bir kimse evli bir kadınla zinâ yaparsa, bunlar hükümdarın kapısına götürülür ve hükümdarın emri üzerine her ikisine de 300'er sopa vurulur, zâni eğer fakirse, bu dayak cezasından ve bir müddet hapiste yattıktan sonra, serbest bırakılırdı⁽⁵²⁾.

(45) Kaşgarlı, *Divan*, I, 126, IV, 425., Ögel, *TKGÇ*, 531, R. Genç, *Divanü Lugati't-Türk Müellifi Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk İllerinin Siyasî, Emik, Sosyal ve Kültürel Durumu*. Ankara, 1974, (Basılmamış Doktora Tezi, DTCF Ktp. nr. 190), 99.

(46) Kaşgarlı, *Divan*, II, 29, IV, 378., II, 112-113, IV, 378., III, 429, IV, 159.

(47) Not 45'de zikredilenlerden başka bkz. Kaşgarlı, *Divan*, msl. I, 300, 316., II, 29., III, 75, 89, 429., I, 224., II, 171, 174, 197, 341., III, 423., II, 208.

(48) *Divan*, I, 427.

(49) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 3547 (I, 356., II, 259).

(50) İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1983², 104, 175, 439.

(51) R. Şeşen, *X. Asırda Türkistân'da Bir İslâm Seyyahu: İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1975, 113.

(52) Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr* (nşr. A. Habibî), Tahran, 1374 h.ş., 267 ve bundan naklen Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1980, 80.

Öte yandan Balasagunlu Yusuf gibi XI. Yüzyıl Türk müellifleri de, zinâ gibi meşru olmayan ilişkileri hoş görmeyerek kötümüşler, insanların fiske ve fücür ile kara yüzlü olmamaları, fakirliğe düşmemeleri, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmeleri için "zinâ"dan uzak durmaları gerektiğini önemle belirtmişlerdir⁽⁵³⁾. Bu bilgilerden, zinânın yol açtığı kötü sonuçlar ve toplumun bu husustaki değer yargısı hakkında da bir fikir edinmek mümkün olabilmektedir. Her şeyden önce gayr-ı meşru ilişkiler, insanı maddeten sefaletle, yoksulluğa düşürmekte ve toplumun temeli olan âile müessesesini yaralamakta, sarsmaktadır. Öte yandan, bu fiilleri işleyenler toplumda da hoş görülmemekte, zinâ en büyük ahlaksızlıklardan sayılmaktadır.

Yine Kaşgarlı'dan anlaşıldığına göre, böyle ilişkilerden doğan çocuklara "satır" deniyor ve bu sözcük birisine kızıldığında, nesebi belirsiz anlamında, küfür ve hakaret olarak kullanılıyordu⁽⁵⁴⁾.

ac- Hukukî Suçlar

İki taraf arasında çeşitli hususlara ilişkin olarak yapılan anlaşmaların daha sonra bozulması, bunlara dâir şartların çiğnenmesi gibi bir takım hukuka aykırı fiil ve hareketlerin de, diğerleri yanısıra, dayak cezasını da öngördüğü anlaşılmaktadır. Mesela bu hususla ilgili olarak elimizde Turfan Uygurları'ndan kalma bazı hukukî belgeler vardır. Uygurlar'da iki kişinin her hangi bir konuda yaptığı sözleşmelerde şartların korunması ve bunların ihlâli sonucunda, malı alınan veya ödünç mal veya para verenin mağdur olmaması için, bir takım müeyyideler konulmuştur. İşte belgelere göre, Uygurlar'da şartların yerine getirilmemesi, bunlara sonradan ikinci ve üçüncü şahısların itiraz etmeleri durumunda, bahis konusu olan cezalar arasında, dayak cezasının da bulunduğunu görüyoruz⁽⁵⁵⁾.

aç- Diğer Suçlar

Yukarıda zikrettiğimiz kategorilerde yer alan fiil ve suçlardan başka, genel olarak başkalarına fenalık etmek, kötülük yapmak gibi kişi ve topluma yönelik zarar verici fiil ve hareketler, hizmette kusur, vazifeden kaçınmak gibi göreve ilişkin tutum ve davranışların, kaynakların açıkça zik-

(53) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 1334 (I, 151., II, 105): "... zinâ yapma (zinâ kılma), fiske ve fücür (fasik) ile kara yüzlü olma (atanma kara)", 1337 (I, 151., II, 106): "Şarap içme, zinâ etme (zinâka katılma), kendini koru., ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydiret.", 1338 (I, 151., II, 106): "... Saadet zinâdan (zinâdın) kaçır ve zâninin yüzüne tükürür.", 4409 (I, 443., II, 319): "Fakirliğe düşmemek ve daima zengin kalmak istersen, hiç bir vakit zinâ etmemeğe (zinâ kılma) gayret et".

(54) *Divan*, I, 406., IV, 497.

(55) Ö. İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Ankara, 1987, 62., aynı yazar, *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*, Ankara, 1986, 90-91., A. Akgündüz, *Uygur Hukuku, Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 57 (Aralık, 1988), 9., ayrıca bkz. N. Yamada, *Uighur Documents of sale and Loan Contracts Brought by Otani. Expeditions, Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 23, Tokyo, 1967, 103-107., R.R. Arat, *Eski Türk Hukuk Vesikaları, Türk Kültürü Araştırmaları*, I/1 (1964), 29-31.

retmediği bir takım suçların dayak cezasını gerektirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Balasagunlu Yusuf, eserinde hükümdara hitâben "kötü kişiler (isizke) için en iyi cezanın (kın) sopa (berge) ve zindân olduğunu, ceza ve cezalandırma hususunda hükümdarın yetki sahibi olup, kötüler için dayak (berge) ve diğer cezaların verilmesi gerektiğini, onları yola getirmek için bu müeyyidelerin eksik edilmeyip, hükümdarca daimâ uygulanmasını ifâde ve tavsiye etmektedir⁽⁵⁶⁾.

Yine aynı kaynağa göre, bey veya hükümdarın maiyyet ve hizmetinde bulunan kimseler, köle ve hizmetkarlar da, görevlerini savsaklamaları, herhangi bir surette işlerini görmemeleri halinde, bu cezaya maruz kalıyorlardı⁽⁵⁷⁾.

Balasagunlu ayrıca, gerektiği durumlarda, dayağın, amaca hizmet için kullanılmasını⁽⁵⁸⁾ ancak cezalandırmak ve dayak atmak hususunda rastgele veya gelişigüzel davranılmayıp, teenni ile hareket edilmesi gerektiğini de ilave etmektedir⁽⁵⁹⁾.

Kaşgarlı'nın ünlü eserinde de, dayak ve dövme olaylarıyla ilgili bir çok kayıt zikredilmektedir. Ancak müellif bunlara yolaçan sebep ya da suçlara hiç değinmemiştir. Dolayısıyla dayak cezalarının niçin söz konusu olduğunu bilemiyoruz⁽⁶⁰⁾.

- (56) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 893 (I, 106., II, 75): "... Kötü (isizke) için en iyi çare-ceza (kın), sopa (berge) ve zindandır.", 5279 (I, 525., II, 380): "Ey hükümdar, kılıç ve sopa sendendir., bu kamçılar (berge), bu cezalar (kıyınlar) kötüler içindir.", 5280 (I, 525., II, 380): "Kötüler, kötülüklerini (isizliklerin) bırakmadıkları nisbette, sen de cezalarını eksik etme, elinde sopan (berge) hazır bulunsun.", 5281 (I, 525., II, 380): "Kötüler, dayak atıldığı halde (isizler berge urup) yola gelmezlerse, kendini mümkün mertebe onlardan korumağa çalış".
- (57) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 2988 (I, 308., II, 220): "Kul kendi ihtiyarı dışında hizmet eder., işi görmezse (tapug kılmasa), beyden dayak yer (begde berge bulur)".
- (58) *Kutadgu Bilig*, msl. bkz. Beyit: 1494 (I, 166., II, 116): "Gerekirse, oğula-kıza dayak at (berge yitür), dayak oğula-kıza bilgi öğretir".
- (59) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 5218 (I, 520., II, 376).
- (60) *Divan*, msl. bkz. III, 268: "Ol kulin tokıdı: o, kölesini döğdü. II, 129: "er tokuldı: adam döğöldü", II, 147: "er tokındı: adam döğöldü", I, 165: "ol kulin urdı: o, kölesini döğdü", 27: "ol kulin urug urdı: o, kölesini çok döğdü", 333: "ol anı urdı çak etmedi: o, onu döğdü, çit etmedi", 334: "dük urdı: yumruğu ile yavaşçana vurdu", 348: "ol anı çars çars urdı: o, onu çat çat döğdü" (her yanından, her yanına vurdu), 386: "ol eriğ urug urdı: o, adamı dövüş döğdü", II, 138: "er uruldı: adam uruldu (döğöldü)", III, 145: "ol anı tap tap urdı: o, onun her yanına çabuk çabuk vurdu", II, 61: "ol anı urduk: o, onu döğdü", 152: "er kulin urgahı sesindi: adam, kölesini dögmeye hazırlandı, dögmek diledi", I, 177: "ol anı urup tını öçürdi: o, onu döğerek solugunu kesti", 213: "ol anı urup ulıttı: o, onu döğüp uluttu", II, 174: "anı urup talturdı: onu hayıltasıya kadar döğdü", 191: "ol anı urup kamturdı: o, onu döğüp bayılttı, dayaktan sesi kısılayazdı", 358: "ol erni urup mürgretti: o, adamı döğüp böğürtti", I, 194: "er uruldı: adam vuruldu, döğöldü", I, 27: "ol kulin tepik tepti: o, kölesini teptiş tepti, çok tekme attı", 386: "ol kulin tepik tepdi: o, kölesini bir teptiş tepti", II, 3: "ol kulin tepdi: o, kölesini ayağıyla tepti", 113: "o, onu tepdi", II, 27: "ol anı kamdı: o, onu çok döğdü (o, onu kuvveti kesilesiye kadar döğdü, gebertti)", 174: "anı urup talturdı: onu hayıltasıya kadar döğdü".

Görüldüğü gibi eski Türkler'de dayak cezası çeşitli fiil ve suçlardan dolayı pratik bir müeyyide ve amaca hizmet eden bir araç şeklinde söz konusu olmuş, başka han ve hükümdarlar olmak üzere idarî, cezaî, ve kazaî hak ve yetki sahibi olan merciler tarafından verilip uygulanmıştır. Bu cezada vurulacak darbe miktarını da yine bizzat bu merciler tayin ve tesbit etmişlerdir. Dayak cezasının sopa atmak suretiyle olduğu kadar, kamçılama şeklinde de olduğu ve hatta bunların insan vücudunda "baş" veya "tap denilen^(61a) yara veya yaralanmalara yol açtığı anlaşılmaktadır. Türkler ayrıca vücutta kalan dayak izlerine "çil"de demişlerdir^(61b). Dayanın bunlardan başka diğer dönem ve devirlerde görüldüğü gibi, falaka veya falakaya yatırılmak gibi değişik uygulama, yöntem ve araçlarıyla de infâz edildiği düşünülebilir.

b- ÇALIŞTIRMA CEZASINI

Eski Türkler'de bir takım fiil ve suçlar da, herhangi bir işte çalıştırılmak demek olan angarya cezasını gerektirmişlerdir. Bunlar arasında "zinâ" gibi cinsel suçlar göze çarpmaktadır. Diğerleri gibi bu fiilin de bir suç olarak algılanışı ve müeyyideleri kavim ve toplumlara göre değişebilmiştir. Mesela araştırmanın ikinci kısmında etraflıca göreceğimiz gibi zinâ, Oğuzlar, Göktürkler, Bulgarlar gibi bir çok kavim ve devletlerde ölümle cezalandırılmışken, bazılarında da daha hafif görülmüş ve burada söz konusu edeceğimiz angarya gibi değişik müeyyideleri gerektirmiştir. Mesela İslâm Coğrafyacılarından Yakut-el-Hamavî (ölm. 626/1229)'nin bu hususta verdiği bilgiye göre, Karluklar'da gayr-ı meşrû ilişkilerde bulunanlar, yani zinâ yapanlar, odun kesmek cezasına mahkum ediliyorlardı⁽⁶²⁾. Ancak bunun ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz.

c- MAL-PARA (TAZMİNAT) CEZASINI

Bir takım fiil ve hareketler de malî tazminatı, başka bir deyişle, hafif veya ağır nitelikli mal veya para cezasını gerektirmişlerdir. Bunları genel olarak kişilere, mülkiyete, namusa, inanç ve tabulara karşı işlenen suçlar, cinsel ve hukukî suçlar gibi katagorilere ayırmak mümkündür. Mahiyetini yukarıda kısaca ifade etmeye çalıştığımız diyet müessesinin, eski Türk ceza hukukunda da önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Ceza hukuku tarihinin gelişmesinde, öc alma hakkı ve kısas kurumlarından sonra, malî tazminat ya da diyet usulü de yerleşmiş ve devletin ceza alanındaki müdahalesi başlamıştır. Fakat bu müdahale, ancak suç karşılığında maddî tazminat, diyet olarak verilecek mal ve paranın miktarının tesbit ve ödenmesini sağlamaktan ibarettir. Bu tazminat, suçtan zarar görenin kendisi veya akrabalarına verildi. Ancak hukuk sistemlerinde bu bedelin bir kıs-

(61a) Yusuf Has Hâcîp, *Kutadgu Bilig*, msl. bkz. Beyit: 2580 (I, 271., II, 191): "vurulan kamçı yarası (urup berge başı) kapanır ve çabuk geçer., dil acısı ise, yıllarca dinmez", III, 64., Kaşgarlı, *Divan*, III, 145., IV, 573.

(61b) Kaşgarlı, *Divan*, III, 134.

(62) Şeşen, *İbn Fazlan*, 112.

mını da devlet almaktaydı⁽⁶³⁾. Türkler'de de aynı hususun söz konusu olduğunu görüyoruz. Eski Araplar'da kan parasının ölçüsü deve, Cermenler'de silah veya at gibi hayvanlar olmuştur⁽⁶⁴⁾. Evvelce de belirttiğimiz üzere ceza hukuku tarihinde uyuşma kurumu, toplumlar arasında ekonomik ilişkiler sıklaşmağa başladıktan ve ortak pazarlar kurulduktan sonra önem kazanmıştır. Malla mübadele ekonomik ilişkilerin aracı olmaktan çıkarak para kullanılmaya başladıktan sonra, uyuşmalar daha kolaylıkla yapılmaya başlamış, çatışmaların uyuşmalarla sona ermesi özendirilmiştir. Bu faaliyetlerde en çok güçlük doğuran husus, uyuşmada karşılığın ne olacağıнын tayini idi. Ancak zamanla örnekler belirmiş, yaşlılar uyuşma bedelini ne olduğunu hatırlatmışlardır. Nihayet ilk kanunlar, uyuşma bedellerini, her suç için ayrı ayrı göstermişlerdir. Bu arada, devlet kurumu da gittikçe belirmeğe başlamış, önceleri uyuşmayı zorunla hale sokmuş, sonra bunun karşılığında uyuşma bedelinden bir kısmını almıştır⁽⁶⁵⁾.

Şimdi malî tazminatı, veya diğer bir ifadeyle diyeti gerektiren fiil ve suçları kategorilerine göre ele alalım:

ca- Kişilere Karşı İşlenen Suçlar

Bunlar başlıca, dövme yaralama, insan uzuvlarından herhangi birisine zarar verme, zulümde bulunma, kız kaçırma vb. gibi fiillerdir.

Çin tarihlerinin verdiği bilgiye göre, Göktürkler'de iki kişi arasında çıkan dövüş veya kavgada bir kimse diğerini döğerek, onun bir yerini kırarsa, zarar görene bir ceza ve tazminat olarak atını; yaralarsa, yaranın durumuna göre bir "para cezası" vermek zorunda kalırdı. Eğer "gözünü kör etmiş"se; kızını, kızı yoksa karısını mutazarınra bir diyet olarak verir, ya da "para cezası" öderdi⁽⁶⁶⁾. Görüldüğü gibi, burada bir insan için en hayati organlardan birisi olan gözden mahrum edilen kişiye, yaşamını sürdürebilmesi için ya bir yardımcı verilmekte, ya da ekonomik bir güç sağlanmaktadır. Zarar görenin hakkını gözeten her törenin başlıca amacının, adalet düşüncesi olduğu şüphesizdir. Ancak bunun yanısıra, cezalarda kişiselik gözetilmediği, suçun sonuçları başkalarına da yansıdığı için ikinci, üçüncü kişiler mağdur duruma düşmektedir. Mücrim kızını, o istemeden bir başkasına cebren vermektedir. Bu ise, cezanın suçlunun ailesine yansımadır⁽⁶⁷⁾. Bununla beraber o zamanlar âile bireylerinin babanın velâyeti altında olduğunu ve uygulanan bu cezanın koca ve babaya uygulanmış sayılacağıнын unutulmaması da gerekir⁽⁶⁸⁾.

(63) S.M. Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947, 207.

(64) Yüce, *CHTK*, 102.

(65) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, I, 42.

(66) Ögel, *TKGÇ*, 165., Arsal, *Hukuk*, 286., C. Üçok-A. Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1976, 23-24., M. Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasî Yapı*, İstanbul, 1984, 75.

(67) Arsal, *Hukuk*, 286.

(68) Üçok-Mumcu, *THT*, 23-24.

İslâm kaynaklarında Göktürkler'e ilişkin olarak yer alan bazı kayıtlar da, Çin kaynaklarının bu hususlarda verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Bunlardan Arap şâiri ve seyyahı Ebu Dülef Mis'ar b. Mühelhil, X. yüzyılın ilk yarısında doğuda yaşayan Türk ülke ve kavimleri arasında dolaşmış ve seyahatine ilişkin "Risâle" adlı bir eser kaleme almıştır. İşte müellif, bu seyahatnâmesinde bizim II. Göktürkler⁽⁶⁹⁾ olarak bildiğimiz "Kutluklar"da yaralanma olaylarında tazminat ödendiğini, yaralanan tazminat aldıktan sonra ölürse, kanının heder olduğuna inanıldığını belirtmektedir⁽⁷⁰⁾.

Öte yandan XI. yüzyıl Türk toplumunda da, huzuru bozucu ve kişilere zarar verici böyle bir takım fiillerin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim Kaşgarlı'nın, eserinde söz konusu ettiği kayıtlardan anlaşıldığına göre, toplumda yerme⁽⁷¹⁾, söğme ve küfürleşme⁽⁷²⁾ler yanısıra, belki bunların sebep olduğu yüze tükürme⁽⁷³⁾ saçlarından tutup dögüşme⁽⁷⁴⁾ ve dögme ve dögülme⁽⁷⁵⁾ olayları da oluyordu. Sarhoşluk sonucu çıkan kavgalar da vardı⁽⁷⁶⁾. Bunlar görüldüğü gibi, kişilere karşı işlenen hakaret (söğme, yüze tükürme) ve darb (vurma, dögme) suçlarıdır. Kavgalar bazen yaralama veya yaralanma ile de neticelenebiliyordu⁽⁷⁷⁾. Kaşgarlı'nın, birisinin adam bıçakladığına⁽⁷⁸⁾ hançerlediğine⁽⁷⁹⁾ ve iki kişinin birbirlerine hançer sapladıklarına ilişkin kayıtları⁽⁸⁰⁾, toplumdaki yaralama veya bıçaklama olaylarını ortaya koymaktadır. Bu hususla ilgili olarak Türkler'de bıçak (biçek)⁽⁸¹⁾ ve hançer (Oğuzca бүкте, diğer Türkler'de бүгде)⁽⁸²⁾ gibi kesici aletlerin yol açtığı, veya herhangi bir nedenle vücutta meydana gelen yaraya "baş"⁽⁸³⁾ veya "kart"⁽⁸⁴⁾ yaralanan veya yaralıya

(69) Bu hususta bkz. Kafesoğlu, *TMK*, 105, 107 vd.

(70) Ebü Dülef'in "*Risalesi*"nden Türk ülkeleriyle ilgili kısmın tercümesi (Haz. R. Şeşen), *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, içinde (İstanbul, 1975), 91.

(71) *Divan*, III, 185., Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, Ankara, 1983, 343.

(72) *Divan*, II, 107., III, 184., Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 343.

(73) *Divan*, III, 308., Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 343.

(74) *Divan*, II, 215., Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 343.

(75) *Divan*, I, 213 ve ayrıca bkz. not 60'da zikrettiğimiz diğer kayıtlar., Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 343.

(76) *Divan*, I, 116., Genç, *Türk İlleri*, 99., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 342.

(77) *Divan*, II, 119: "er balıktı: adam yaralandı".

(78) *Divan*, III, 340: "ol anı biçekledi: o, onu bıçakladı, bıçakla vurdu", Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 343.

(79) *Divan*, III, 352: "ol anı bük(g)deledi: o, onu hançerledi", Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 343.

(80) *Divan*, II, 217: "olar ikki sançışdı: onlar ikisi birbirine hançer sapladılar, sançtılar", Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II., 343.

(81) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 90., Yusuf Has Hâcip, *Kutadgu Bilig*, bkz. Beyit: 788, 810-11, 4131, 772 ve III (indeks), 77.

(82) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 122., I, 31, 418., Yusuf Has Hâcip, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 810 (I, 98., II, 69) ve III, 105.

(83) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 73., I, 191, 192, 386., II, 72, 240, 242, 291, 294, 317., III, 53, 151, 283, 301., Yusuf Has Hâcip, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 2580 (I, 271., II, 191.), 2517 (I, 265., II, 187) ve III, 64, 65.

(84) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 274., I, 342., II, 248.

“balıg” (balık)⁽⁸⁵⁾, yaralama veya döğme izlerine “tap” denildiğini⁽⁸⁶⁾ ilave edelim.

Hakâret, darp, yaralama gibi kişilere yönelik fiil veya suçların ne gibi müeyyide veya cezaları gerektirdiğini ise, belirtilmediğinden bilemiyoruz. Ancak bunlar arasında malî tazminatın (diyet) da yer aldığı düşünülebilir.

Eski Türkler’de kız kaçırma fiili de bir suç olarak görülmüş ve malî tazminatı gerektirmiştir. Nitekim Çin kaynaklarının bu hususta verdiği bilgiye göre, Göktürkler’de yabancı bir kız kaçırılanlar para cezası ve diyetle cezalandırılırlar ve o kızla evlendirilirlerdi. Diğer kavimlerde, mesele Batı Türkleri’ne yakın eski Cermenlerde de aynı husus söz konusuydu. Kızın kaçırılmasıyla, kız tarafına “savaş hakkı” (fehderrecht) doğar, ancak oğlan tarafının, kız evine bir “bağışlama veya kefarete parası” (sühngerd) ödemesiyle, barış mümkün olabilirdi⁽⁸⁷⁾. A. İnan Türkler’de kız kaçırılanların verdikleri parayı bir “diyet” olarak görmüşler ve “kalın” müessesesini de bunun üzerine kurmuşlardır. Ona göre barış için verilmesi gereken “kalın”, “kız kaçırılan boyun cezadan kurtulması için verilen mal”dır. Eski devirlerde kalın malı, öldürülen bir boy üyesinin diyeti gibi boyun ortak malı sayılıyordu. Boy mensubları tarafından ortaklaşa ödendiği gibi, kız için alınan kalın da ortaklaşa taksim ediliyordu⁽⁸⁸⁾. Türkler’de kalın, yaygın olarak taksitle ödenirdi. Fakat kız kaçırılanlara “kalını peşin olarak ödeme” zorunluluğu konmuştur. Bu peşin ödeme de aracılara tanıklar ve ailelerin toplantısı ile yapılır ve yeni bir andlaşma meydana gelirdi⁽⁸⁹⁾.

Çin kaynaklarına göre, Göktürkler’de esasen ölüm cezasını gerektiren adam öldürme (katil) suçlarında, boylar ve âileler arasında tazminat karşılığında da bir andlaşmaya gidilebiliyordu. Bu diyet veya tazminat, kalınsız ve başlıksız bir kız vermek suretiyle de olabilmekteydi⁽⁹⁰⁾.

Türkler’in yanı sıra, Türk olmayan diğer kavimlerde de yaralama, öldürme vb. gibi kişilere karşı işlenen suçlarda diyet müessesesinin devreye girerek, çıkan veya çıkması muhtemel olan kan davalarının önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Mesela IX. yüzyılda yaşayan İran asıllı İslâm coğrafyacılarından İbn Rusteh (ölm. 300/913 civarı), Fin-Ugor menşeli bir kavim olan⁽⁹¹⁾ Burtaslar’da çıkan anlaşmazlıkların, mahallelerdeki yaşlılarca halledildiğini, ancak zulüm, haksızlık ve yaralama gibi durumlarda

(85) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 65., I, 192, 252, 407., Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 55., msl. bkz. Beyit: 5430 (I, 538., II, 389), 2402 (I, 354., II, 179).

(86) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 573., III, 145.

(87) Ögel, *TKGÇ*, 165, 255.

(88) A. İnan, *Türk Düşünlerinde Exogamie İzleri, Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968, 345, 347-48.

(89) Ögel, *TKGÇ*, 256.

(90) Ögel, *TKGÇ*, 530.

(91) Bkz. Kafesoğlu, *TMK*, 160, 178, 196, 409.

öç alma usulünün de yürürlükte olduğunu belirtmektedir⁽⁹²⁾. Buna karşılık XI. yüzyıl İslâm tarihçilerinden Gerdizi, bu fiil veya suçlardan dolayı ortaya çıkan husûmetlerde bir tazminat (diyet) karşılığında barışın sağlanabildiğini ifade etmektedir⁽⁹³⁾. Yine Proto-Moğollar'da da öldürme olaylarında, oymaklar birbirine düşman olurlar ve kan davası güderlerdi. Bazen bu kan davaları sona ermez ve sürüp giderdi. O zaman, meselenin halli için bütün oymakların büyük başkanına müracat edilir ve görünüşe göre bir diyet (tazminat) karşılığında, o da tarafları barıştırır ve anlaştırdı. Diğer fiillerde de, suçlular işledikleri suça göre sığır ve koyun vermek suretiyle bir çeşit tazminat öderler ve cezadan kurtulurlardı⁽⁹⁴⁾. Daha sonraki devir Moğollarında da kan davaları yabancı ve yerlilere göre değişen ve para veya mal olarak ödenen bir tazminat karşılığında kapatılabilmıştır. Diyet, Moğollar için yüksek oranda nakit bir para (kırk altın), Çinli gibi yabancılar içinse, merkep gibi bir yük ve binek hayvanı olabilmıştır⁽⁹⁵⁾.

cb- Mülkiyete Karşı İşlenen Suçlar

Hırsızlık gibi fiiller de, eski Türkler'de bir suç olarak görülmüş ve araştırmamızın ikinci kısmında göreceğimiz üzere, genellikle ölüm gibi çok ağır bir cezayı gerektirmiştir. Bununla birlikte kimi Türk toplumlarında da, daha hafif cezalarla karşılanmış, bazılarında ise, burada göreceğimiz gibi bu fiilin müeyyidesi, sadece malî tazminat olabilmıştır. Mesela Çin kaynaklarına göre, Göktürkler'de at veya silah gibi madenden yapılmış şeyleri vs.'yi çalanlar, ceza olarak çaldıklarının on katını ödemek zorunda kalırlardı⁽⁹⁶⁾.

cc- Cinsel ve Namusa Karşı İşlenen Suçlar

Eski Türk ve Moğollar'da töre ve ahlaka ters düşen livata (sodomi) gibi fiiller, kişilerin namusuna yönelik, ırza geçme gibi hadiseler de büyük suçlar olarak kabul edilmiş ve genellikle ölümle cezalandırılmıştır⁽⁹⁷⁾. Ancak bazı durumlarda bu cezanın şartlı olarak hafifletilebildiği, daha doğrusu büyük bir tazminat cezasına çevrilebildiği de görülmektedir. Meselâ Bağdat Abbasi Halifesi'nin temsilcisi olarak X. asırda Orta-Asya'daki çeşitli Türk boylarında dolaşan İbn Fazlan'ın verdiği bilgiye göre, Oğuzlar'da livata fiili, ölümü gerektiren büyük bir suçtu. O, bu hususla ilgili olarak bir olayı da nakletmiştir. Buna göre, bu suçtan dolayı yakalanan biri yabancı bir tüccar, diğeri çocuk iki kişi, yabgu vekili (Ku-

(92) İbn Rusteh, *El-âläki'n-Nefise* (nşr. M.J. de Goeje), Leyden, 1892, 140-41 ve bundan naklen Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 37.

(93) Gerdizi, *Zeynü'l-Âhbâr*, 273 ve bundan naklen Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 83.

(94) Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara, 1981, 313-14.

(95) L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971, 180.

(96) Ögel, *TKGÇ*, 165, 166., Arsal, *Hukuk*, 286., Üçok-Mumcu, *THT*, 23., Arslan, *Step İmparatorlukları*, 75.

(97) Şeşen, *İbn Fazlan*, 34 ve not 50.

zerkin) tarafından önce ölüm cezasına çarptırılmış ancak çocuğun -görünüşe göre yaş küçüklüğü dolayısıyla kandırılarak, bu işe alet edildiği şeklinde- babasının yaptığı itiraz üzerine, çocuk masum görülmüş, tüccarın da tazminat vererek canını kurtarmasına hüküm edilmişti. O da, oğlanın babasına bir miktar, yabgu vekiline de 400 koyun vermiş ve süratle Oğuz ülkesinden ayrılmıştı⁽⁹⁸⁾.

Görüldüğü gibi, bu olayda yaş veya küçüklük faktörü cezaî sorumluluğu kaldıran veya azaltan subjektif bir sebep olmuştur ve çocuğa ceza verilmemiş, bilakis mağdur sayılarak asıl suçlunun çocuğun ailesine -hayatına karşılık- bir tazminat ödemesi kararlaştırılmıştır. Bu tazminat mal (koyun) karşılığı ve defaten yapılmış, bunun büyük kısmını ise, hükümdar vekili almıştır. Bu husus da, Oğuzlar'da, tazminat cezalarının esas büyük bölümünü devletin aldığı göstermektedir.

Irza geçmek veya iğfal fiili de namusa karşı işlenen bir diğer suçtur; cezasının genellikle çok ağır olduğu görülen bu suçun, mağdurenin kız veya kadın olmasına göre müeyyidesi değişebilmiştir. Mesela incelememizin ikinci kısmında göreceğimiz üzere, evli kimseleri kirletenlere ölüm+diğer cezalar gibi en ağır müeyyideler uygulanmış, ancak bu kimseler, bekâr veya bâkire ise, malî tazminat cezası öngörülmüş ve buna ek olarak fâilin mağdure ile evlenmesi şart koşulmuştur. Mesela Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre, Hunlar'da (Hsiung-nu) genç bir kıza iğfal eden bir kimse, büyük bir tazminat vermeye ve derhal onunla evlenmeye ve bu suretle kızın namusunu temizlemeye mecbur tutulurdu⁽⁹⁹⁾.

Öte yandan XI. yüzyıl Türkleri'nde de bu gibi fiillerin -az da olsa- bahis konusu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kaşgarlı'nın livata⁽¹⁰⁰⁾, kız bozma veya iğfal etme⁽¹⁰¹⁾, tecavüz⁽¹⁰²⁾ gibi fiillere ilişkin kayıtları bu hususu göstermektedir. Ancak bu fiillere karşı ne gibi cezalar veriliyor, ne gibi müeyyideler uygulanıyordu? Bu cürümlerin diğer cezalar yanısıra, malî tazminatı da gerektirip-gerektirmediğini bilemiyoruz.

çç- İnançlara-(Tabulara) Karşı İşlenen Suçlar

Eski Türk ve Moğollar'da ateş-su, vb. gibi kültlerle ilgili bir takım inanç ve akidelere aykırı tutum ve davranışların da cezaları gerektiren fiiller olduğu görülmektedir. Gerçekten de bu kavimlerde tabulara tecavüzde bulunma, haram sayılan yerlere ve eşyalara saygısızlık etme vb. gibi bazı hareketler, bunların işleniş şekline göre (ölüm, tazminat gibi) değişen müeyyideler ile karşılanmıştır. Yapılması şiddetle yasak olan bu hareketlerden kimilerini Rubruquies ve Plan Carpin gibi çağdaş batılı Hristi-

(98) Şeşen, *İbn Fazlan*, 34.

(99) Şeşen, *İbn Fazlan*, 112.

(100) *Divan*, III, 259., 299., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 325.

(101) *Divan*, I, 382., II, 10, 25., III, 265, 338., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 325.

(102) *Divan*, III, 259., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 325.

yan seyyahlar gördüklerine dayanarak nakletmişlerdir⁽¹⁰³⁾. Meselâ Plan Carpin'in sözünü ettiği günahlar arasında, tencerenin içindeki etten bıçakla almak, bir çadıra işemek, dizginle ata vurmak, bıçağı ateşe koymak (veya buna benzer bir aleti ateşe sokmak), odunu ateşin yanında tutmak gibi fiiller de bulunmaktadır. Bu fiillerin bilerek ve istenerek işlenmesi halinde, fâilleri ölüm, aksi olursa belli bir diyet veya tazminat cezasına çarptırılırlardı. Yani suçta veya işlenen fiilde kasıt olup-olmaması cezayı ağırlaştırır veya hafifletirdi. Bir kimse bunları, kazaen veya hataen işlemişse, kendisini temizlemesi, çadırı ve çadırda bulunan şeyleri iki ateşin arasından geçirmesi için, şamana büyük bir tazminat ödemesi gerekirdi⁽¹⁰⁴⁾.

Görüldüğü gibi, bu fiil ve yasaklardan bazıları, Türk ve Moğollar'daki ortak bir inanıştan, ateş kültüründen kaynaklanmaktadır. Bu kavimlerdeki ateş kültürüne ilişkin kayıt ve bilgiler, her iki toplumda da ateşin önemli bir yeri olduğunu, mukaddes sayılarak, temizleyiciliğine inanıldığını, göstermektedir. Ayrıca bu hususta yapılan bir takım işler, uygulanan merâsimler ateşin taktis edildiğini ve yüce bir güç olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır⁽¹⁰⁵⁾.

Türk ve Moğollar'da ateş yanısıra, su da tabu kabul edilmiştir. Bu hususla ilgili olarak suyun kirlenmesi, yere dökülmesi gibi bir takım hareketler yasak ve suç olarak telakki edilmiş ve tazminat vb. müeyyide veya cezaları gerektirmiştir⁽¹⁰⁶⁾. Yer-su kültürü, Göktürk kitâbelerinden anlaşıldığına göre, daha VIII. asırda Göktürkler'de devletin resmî kültürlerinden birisi olmuştur. Eski Türkler'in ve Moğollar'ın suya girmedikleri ve yıkanmadıkları hakkında İbn Fazlan vb. gibi kaynakların verdikleri mübalağalı haberler, bu su kültürü ile ilgilidir⁽¹⁰⁷⁾. Bu inanışa göre, su kutludur ve arıdır. Yıkanmak, mukaddes ve temiz olan suyu kirlenmek ve böylece büyük bir günâh işlemek demektir. Bu ise, uğursuzluğa ve felakete sebep olurdu. Oğuzlar, bu gibi inanışlarının etkisi ile suya girmezler, yabancıların da yıkanmalarına engel olurlardı. Çünkü, suya girmekle onların, ken-

(103) Rubruquis, *Voyages très Curieux vers Les Tartares*, Paris, (tarihsiz), 122., Plan Carpin, *Relation des Mongoles ou Tartares*, (nşr. M.d'Avezac), Paris, 1839, 624 vd. ve bunlardan naklen A.Y. Ocak, *Bektaşî Menakibnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983, 189.

(104) Şeşen, *İbn Fazlan*, 113.

(105) Türk ve Moğollar'da ateş kültürü hakkında daha geniş bilgi için bkz: A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara, 1972², 66-71., H. Tanyu, *Türklerde Ateşle İlgili İnançlar*, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi. c. IV., J.P. Roux, *Fonctions Chamaniques et valeur du feu chez les peuples altaïques*, *Revue d'Histoire des Religions*, 1 (Paris, 1976)., N. Poppe, *Zum Feuerkultes bei dem Mongolen*, *Asia Major*, II (1953), 130-145., Ocak, *İslam Öncesi İnanç Motifleri*, 185 vd.

(106) Şeşen, *İbn Fazlan*, 113.

(107) A. İnan, *Türkler'de Su Kültü ile İlgili Gelenekler, Makaleler ve İncelemeler*, 491, 493. Aynı yazı F. Köprülü Armağanı (İstanbul, 1953)'nda da çıkmıştır (bkz. 249 vd.).

dilerini büyüleyeceğinden korkarlar ve böyle yapanları para cezasına çarptırırlardı⁽¹⁰⁸⁾.

cd- Hukukî Suçlar

İki kişi ya da taraf arasında her hangi bir konuda yapılan sözleşme veya akitlerin sonradan ihlâl edilmesi gibi fiiller de Türkler'de hukukî suçlar olarak görülmüş ve bir takım cezaları gerektirmiştir. Meselâ kendilerinden kalan bazı belgelerden anlaşıldığına göre, Kaoch'ang (Turfan) Uygurları'nda bu çeşit anlaşmaları bozmak, ihlâl etmek gibi hareketler para ve mal cezaları ve diğer müeyyidelerle cezalandırılmaktaydı. Doğu Türkistan'da bulunmuş olan bu Uygurca hukukî belgelerin, X-XIV. asırlara ait oldukları sânilmektedir. Bunlardan bir bölümü bireylerin toplum ve devletle, bir bölümü de bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen⁽¹⁰⁹⁾ borç alıp-verme, kiralama, satış vb. gibi işlemlere dairdir. İşte bu gibi hususlara resmî ve hukukî bir hüviyet kazandırmak amacıyla, hazırlanan bu belgelerde, iki taraf arasında yapılan anlaşmayı bozmak isteyenlere karşı bir takım önlemler alınmış, sözleşme ile şartlarının korunması ve bunların ihlâli sonucunda malı alınan yahut ödünç mal veya para verenin mağdur olmaması için bazı cezalar öngörülmüştür. Belgelerde şartların yerine getirilmemesi, malını satanın ve ödünç para alanın ölmesi, yahut oğlu, büyük ve küçük kardeşleri, dayısı, amcası ve adları belirtilmemiş diğer akrabaların itirazı karşısında bu cezalar verilmektedir.

Bunlardan mahallî örf ve âdete göre (il yangıçta) söz konusu olan cezalar daha ziyade, satın alınan veya borç alınan malın iki katının malın yeni sahibine verilmesini şart koşmaktadır⁽¹¹⁰⁾. Meselâ, borç alıp-verme belgelerinde ceza olarak yalnızca "il yangıçta" (mahallî âdet)'a göre faizi ile birlikte ödeme cezası verilmektedir. Bu tip belgelerde devlete hiç bir zaman ceza ödenmemiştir. Bu durum ise, yapılan bu anlaşmaların bireyler arasında kalan ve tamamen günlük ihtiyaçları karşılamak için alınan mallar olmasından, veya taşınmaz olmayıp, mülkiyetle ilgisi bulunmadığından ileri gelmiş olmalıdır⁽¹¹¹⁾.

(108) F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. İstanbul, 1980³, 46.

(109) Bu belgelerin mahiyeti ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için, msl. bkz. L.V. Clark, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan* (13th.-14th. 00) India University, 1975 (Doktora tezi) 1. vd., Arsal, *Hukuk*, 77, 79 vd., 310 vd., 328 vd., Yamada, *Uighur Documents*, 71 vd., Arat, *Eski Türk Hukuk Vesikaları*, 5 vd., A. Von Gabain, *Einführung in die Zentralasienkunde*, Darmstadt, 1979., P. Zieme, *Zum Handel im Uigurischen Reich von Çoco*, AOF, 4, 235-49., a.g.y., Brei neve Uigurische Sklauendokumente, AOF, VI/1977, 145-170., a.g.y., Researon On Uygur Documents Since, 1975, *Journal Asiatique.*, CCLXIX/1981, 55-61., İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi*, 51 vd., Akgündüz, *Uygur Hukuku*, 2 vd., Bu belgelerden ticarete ait olanlar son olarak Ö. İzgi'nin araştırmasına da konu olmuş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır: ("*Uygurlar'da X-XIV. Yüzyıllarda Alım-Satım ve Borç Alıp-Verme Muameleleri*", Basılmamış Doçentlik tezi, Ankara, 1981).

(110) İzgi, *USKT*, 62., a.g.y. *Uygurlar*, 90.

(111) İzgi, *USKT*, 74.

Alım-satım belgelerinde, meselâ para ihtiyacı dışında satışı yapılan tarla vesikalarında, devlete ve resmî kişilere ceza verilmeyip, sadece satıcının akrabaları tarafından bir itiraz vâkı olursa, o zaman satışı yapılan tarlanın değerindeki iki tarlanın verilmesi şart koşulmuştur. Yine başka bir tarla senedinde, satılan tarla, bir nehir boyunda bulunmaktadır. Bundan dolayı da, ceza olarak aynı nehir boyunda bulunan ve aynı değerdeki toprağın iki katının verilmesi öngörülmüştür⁽¹¹²⁾.

Oğul satışına ilişkin bir belgede, “herhangi bir kimse bu sözlere karşı gelirse, biz herbirini bir yastuk’la cezalandıracağız” kaydı geçmektedir. Bu husustaki diğer belgelerde cezalar genellikle devlete veya devletin görevlendirdiği bir kişiye ödendiği halde, burada verilen “yastuk” cezası karşılığını oğulun babalığı almaktadır. Alım-satım belgelerinde ayrıca tarla satış belgelerinde de görüldüğü gibi aynı değerdeki bir malın iki katının ceza olarak verilmesi bahis konusu olmaktadır. Nitekim, bu grup içinde yer alan oğul belgelerinde de, aynı değerdeki iki oğulun itiraz edecek akrabalar tarafından ceza olarak verilmesi öngörülmektedir⁽¹¹³⁾. Köle satış belgelerinde de ceza olarak aynı değerdeki iki kölenin verilmesi koşulu bulunmaktadır: Meselâ bir belgeye göre, Adai Tutung’a para gerektiğinden, Pintung adlı Çinli erkek kölesini Siwsai Taişi’ye dokuz çao yastuk’a satmaktadır. Bu köle, yeni sahibinde “bin yıl onbin gün” kalabilecek, memnun olursa kendisi kullanacak, olmazsa, bir başkasına devredebilecek veya satabilecektir. Satıcının akrabaları, bu satışa itiraz edemeyecekler, şayet ederlerse, kölenin yeni sahibine iki köle vereceklerdir. Bir diğer belgeye göre de, Kutluk adlı köle, Kutluk Temür’e satılmaktadır. Satış yapıldıktan sonra da bu duruma itiraz edilmemesi için hükümler konulmuştur: “Damadım Samsıba, küçük kardeşlerim Sisi ve Sısı Ou güçlük çıkartmasınlar. Sonra kim güçlük çıkartırsa, benim bu kölemin aynısının iki tanesini versinler”. Ceza olarak iki kölenin aynısının verilmesi durumu, bir başka belgede de bulunmaktadır⁽¹¹⁴⁾.

Belgelerdeki koşulların yerine getirilmemesi halinde, devlete ödenen cezalar ise, daha çeşitlilik göstermektedir. Bizi ise, bunlardan sadece yukarıdakiler gibi bir çeşit tazminat olarak nitelendirebileceğimiz para ve mal cezaları ilgilendirmektedir. Bu cezalar devlet müesseseleri ile burada görevli yüksek dereceli şahıslara ödenmektedir. Şimdi bu belgeleri görelim:

Terbiş adlı bir kişiye para (çao yastuk) gerektiğinden, babasından miras kalan bir üzüm bağını 100 yastuk çao’ya, mahallî âdetlere kanunlara (il yangıça) göre, bir başka kimseye satmaktadır. Terbiş, büyük ve küçük kardeşleri, yeğeni, dayısı bu satışa itiraz etmeyeceklerdir. Şayet ederlerse, “büyük ordu”ya bir altın yastuk, “iç hazine”ye bir gümüş yastuk, beğlerin her birine ceza olarak birer binek atı vereceklerdir.

(112) İzgi, *USKT*, 86.

(113) İzgi, *USKT*, 92-93.

(114) İzgi, *USKT*, 100.

“Yastuk”, Çince “T’ing” denilen, 50 Liang ağırlığındaki gümüş karşılığıdır. Türkler arasında yastuk, Farsça’da Balış denilmektedir. Bu devir belgelerinde yastuk genellikle altın ile birlikte kullanılmaktadır. Ayrıca bu devirdeki Liang’ın ağırlığı hakkındaki düşünceler de tam manasıyla açıklığa kavuşmamıştır. Cao ise, Yüan sülâlesi devrinde kullanılan kağıt paradır⁽¹¹⁵⁾.

Bir çocuğun evlatlığa kabulüne ilişkin bir belgede, yapılan anlaşmaya itiraz edilecek olunursa, Ögedey ordusuna bir altın yastuk, beğlere bir gümüş yastuk verileceği kaydedilmektedir.

Bir şahıs hastalandığını ve öleceğini düşündüğü için, karısına, başka birisi ile evlenmeden evini idare etmesini ve oğluna bakmasını vasiyet etmektedir. Bu vasiyetnâmeye şayet oğulları itiraz edecek olurlarsa, Büyük ordu’ya bir altın yastuk, şehzadelere birer gümüş yastuk ve yine iç hazine’ye bir at vermek suretiyle cezalandırılacaklardır.

Bir Budist rahip, malının bir kısmını oğluna bırakmaktadır. Küçük kardeşlere, onbaşılar ve yüzbaşılar itiraz etmeyeceklerdir. Şayet ederlerse, İdikut’a (uygur hükümdarına) ak yastuk, Bin beğlerine birer at ceza olarak vereceklerdir⁽¹¹⁶⁾.

Bir çocuğun kölelikten azat edilmesine ilişkin bir belgeye göre, yapılacak itiraz sonucunda, Ögedey ordusuna bir altın yastuk, iç hazine’ye bir at ceza olarak verilecektir⁽¹¹⁷⁾.

Bir tarla satış senedinde, bu satışa itiraz edecek akrabalar ceza olarak büyük ordu’ya bir altın yastuk, mahallî hükümet memurlarına birer binek atını ceza olarak vereceklerdir.

Köle satışı ile ilgili bir belgede, kölenin efendisine karşı şikayetleri belirtilmektedir. Her ikisi arasında (köle ile efendisi) yapılan anlaşmaya itiraz edilecek olunursa, büyük ordu’ya bir altın yastuk, büyük ve küçük şehzadelere birer gümüş yastuk ceza ödenecektir.

Bir kız âilesi tarafından rehin olarak veriliyor, sonra geri alınıyor. Geri alındıktan sonra, kızın elbiseleri ve eşyaları hususunda itiraz edilmemesi bildirilmektedir. Şayet itiraz edilecek olunursa, büyük ordu’ya beş altın yastuk, şehzadelerin her birine birer altın yastuk İdikut’a bir altın yastuk ve Koço şehri hazinesine bir gümüş yastuk verilecektir⁽¹¹⁸⁾.

Bir şahsın yanında çalışan köle kayboluyor ve cesedini bir şahıs buluyor ve üzerindeki elbiseyi kendisine mal ediyor. Bu elbise yüzünden

(115) İzgi, *USKT*, 99. dipnot, 145, 146., a.g.y. *Uygurlar*, 91.

(116) İzgi, *USKT*, 62-63., a.g.y. *Uygurlar*, 91-92.

(117) İzgi, *Uygurlar*, 92.

(118) İzgi, *USKT*, 63., a.g.y., *Uygurlar*, 92.

kölenin sahibi ile kölenin elbisesini bulan arasında pazarlık yapılıyor. Sonuçta, yapılan bu pazarlığa kölenin sahibi itiraz edecek olursa, büyük ordu'ya iki yastuk, Bin beğlerine birer yastuk, Lük çüng Tarruk'una yarım yastuk ceza ödenecektir⁽¹¹⁹⁾.

Oğul satışına ilişkin belgelerde de ceza olarak şunlar kaydedilmiştir: "Her kim olursa olsun bir güçlük çıkartacak olursa, büyük orduya (Uluğ sü: Moğol İmparatoru) ak yastuk, Beğlere binek atı versinler...". "Ögedey ordusuna iki hadım edilmiş deve, şehrin darugacısına binek atı...", "eğer onlar güçlük çıkarırlarsa, iç hazine'ye (saray hazinesi: içgerü ağılık) bir altın yastuk, Hoço beğine bir at, şehrin beğine bir sığır ile cezalandırılırlar"⁽¹²⁰⁾.

Görüldüğü gibi, belgelerde devlete, bir çeşit tazminat olarak para ve mal cezalarının ödenmesi öngörülmüştür. Bunlar devlet adına büyük ordu'ya (metbû Moğol İmparatoru), iç hazine'ye, beğlere, şehzadelere, mahallî hükûmet memurlarına, anlaşmayı geçersiz saydırmak isteyenler tarafından ceza olarak para (altın, gümüş yastuk) ve mal (binek atı, deve, sığır) verilmektedir. bu müessese ile şahıslara verilen cezaların, zamanın kanunlarına göre ödendiğinden şüphe edilmemelidir. Çünkü, belgelerde görüldüğü üzere, bir başka ceza şekli de "il yangıça" yani halk arasında geçerli olan âdet ve kanuna göre yapılan ödemedir. Yine devlet ve bireyler arasında düzenlenen belgelerde devlete ödenecek vergiler belirtilmiştir. Şu halde devlet teşkilatı ve devlet yönetiminde görevli kimselere ödenen cezalar da bir yasaya göre alınıyordu. Fakat böyle bir yasa maalesef şimdiye kadar elimize geçmemiştir. Ödenen bu cezaların müessese ve şahıslar tarafından ne şekilde kullanıldığına dair ise elimizde bir kayıt yoktur. Fakat orduya ve hazineye ödenen cezalarla bir kısım ihtiyaçların giderildiği de şüphesizdir⁽¹²¹⁾.

ç- HAPİS CEZASINI

Eski Türkler'de kişilere, mülkiyete karşı işlenen suçlar ve diğer fiiller, hürriyeti bağlayıcı bir ceza olan hapsi gerektirmişlerdir. Bilindiği gibi hapis, bu cezaya mahkûm edilen kimsenin bir yere kapatılarak, özgürlüğünün kısıtlanmasıdır⁽¹²²⁾. Türkler'de hapis cezasının ilk dönemlerde pek yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu, belki de içinde bulunulan koşulların (göçebelik, sürekli hareket içinde olma zorunluluğu vb. gibi) bir sonucudur. Pratikte ölüm, sürgün, organ kesimi gibi cezaların çok daha etkili birer müeyyide olarak daha sık sözkonusu olmasına rağmen, hapis cezasına fazla rağbet edilmediği, pek verilip uygulanmadığı görülmektedir. Ancak daha sonraları bu ceza da gerçek manasıyla öteki cezalar arasındaki yerini almıştır. İlk dönemlerle ilgili olarak, Çin kaynaklarının ver-

(119) İzgi, *Uygurlar*, 93.

(120) İzgi, *USKT*, 92-93.

(121) İzgi, *Uygurlar*, 93.

(122) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, II, 648 vd.

dikleri haberler, bu cezanın Türkler'de daha, en eski Türk devleti olan Hunlar'dan beri mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu ceza Hunlar'da diğerlerine nazaran seyrek olarak verilir ve on günü geçmezdi. Bu itibarla devletin bütün sınırları içinde pek az hükümlü bulunurdu⁽¹²³⁾. Bu cezanın Hunlar'da hangi fiil veya suçlardan dolayı sözkonusu olduğunu ise, kaynaklarda belirtilmediğinden, bilemiyoruz. Ancak asgarî ve azamî sınırı belli olan (on gün) hafif hapis cezası niteliğini taşıdığı göz önüne alınırsa, çeşitli hafif suçlardan dolayı verildiğini söyleyebiliriz. Öte yandan, muhtelif suçlardan ötürü yakalanan kimselerin de, yargılanmalarına kadar hapisanelerde, sanık olarak tutuklu kaldıkları şüphesizdir.

Eski Türkler hapsedmek, hapsedilmek karşılığında çeşitli sözcük ve terimleri kullanmışlardır. Meselâ, "bekle-mek", "berkle-mek", bir şeyi saklamak ve hapsedmek⁽¹²⁴⁾, "kapıl-mak", hapsedilmek⁽¹²⁵⁾, "beklet-met" hapsedtirmek⁽¹²⁶⁾ manalarına geliyordu. Cezaevi, zindan veya hapishaneye ise, kısmak sözümüzden gelen "kısıg"⁽¹²⁷⁾, "kıynlık, türme, tünek"⁽¹²⁸⁾ denilmiştir. Ayrıca "oru"⁽¹²⁹⁾ ve "zindân" kelimeleri de kullanılmıştır⁽¹³⁰⁾.

Ayrıca yakalanan suçluların veya hapisane ya da zindanlarda bulunan tutuklu ve hükümlülerin, kaçmamaları için el veya ayaklarının da bağlanabildiği anlaşılmaktadır. İşte bu kelepçe, köstek, zincir, bağ ve benzeri şeylere de eski Türkler "bukarsi"⁽¹³¹⁾, "kişen"⁽¹³²⁾, "bukagu", "atakak"⁽¹³³⁾, "tuşag-tuşagu"⁽¹³⁴⁾ ve "çog"⁽¹³⁵⁾ gibi adlar vermişlerdir.

- (123) Ögel, *TKGÇ*, 89., L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. S. Karatay) Ankara, 1986², 46., Arsel, *Hukuk*, 206, 208., Üçok-Mumcu, *THT*, 15., Kafesoğlu, *TMK*, 280.
- (124) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 80., III, 445., "ol tavarın berkleledi: o, malını sakladı". İnsan ve başka şeyi hapsederse ve herhangi bir şeyi saklarsa yine böyle denir. Aslı "bekle-di"dir. Bu da "muhafaza edilen ve tahkim edilmiş olan yer" anlamına gelen "berk yer" den gelmiş olabilir.
- (125) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 263., II, 120., "er ewde kapıldı: adam eve kapandı, evde hapsedildi".
- (126) Kaşgarlı, *Divan*, II, 341., "Beg uğrını bekletti: Bey hırsızı bağlattı, hapsedirdi".
- (127) Ögel, *TKGÇ*, 374., *Uygur el yazılarında*: "... dar yerdekilerin (kısıg orun takılar) hepsi kaçıp kurtuldular...", Kaşgarlı, *Divan*, IV, 321., I, 376: "ol Beg kısıgında kaldı: o, Beyin hapsinde, bir iş için Beyin emri altında kaldı.", Genç, *Türk İlleri*, 100.
- (128) Ögel, *TKGÇ*, 531., Genç, *Türk İlleri*, 100., Kaşgarlı, *Divan*, IV, 671., I, 408., Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*, III, 479.
- (129) Msl. bkz.: Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 346. Beyit: 5549 (I, 551., II, 397).
- (130) *Kutadgu Bilig*, III, 564., Beyit: 893 (I, 106., II, 75).
- (131) Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV, 36., II, 79 ır. 37.
- (132) Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV, 61., II, 83 ır. 58., Kaşgarlı, *Divan*, IV, 334., II, 13, Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 316 (I, 46., II, 33) "Köstekli (kişenlig) olan kaçamaz, istenildiği kadar yürür..."
- (133) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 112., I, 446, Ögel, *TKGÇ*, 530.
- (134) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 660., I, 411., I, 446., Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 471., Beyit: 316 (I, 46., II, 33): "... bukağılı (tuşaglıg) olan uzaklaşamaz, istenen yere kadar yürür..."
- (135) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 132., Beyit: 5549 (I, 551., II, 397): "... kötü-nün zincirde (çogda)... olması..."

ça- Kişilere Karşı İşlenen Suçlar

Hapis cezasını gerektiren kişilere yönelik suçlar arasında yalancılık, kovuculuk vb. gibi fiillerin bulunduğu görülmektedir. Nitekim Türgeşler'de bu gibi hareketleri yapan kimselerin bu cezaya da maruz kalabildikleri anlaşılmaktadır. Arap müellif El-Câhiz'in verdiği bilgiye göre, Emevîler'in Horasan vâlisi Cunayd b. Abdurrahman ile görünüşe göre Türgeş kağanı Sulu Han'ın (ölm. 738) yaptıkları bir görüşmede, Türk hakanı İslâm dini ile kurallarını tanımak amacıyla vâliye bazı sorular yönelmişti. Bunlardan birisi de yalancı, kovucu kimseler hakkında ne gibi müeyyidelerin uygulandığı idi. Cunayd da bu gibi kimselere kendi toplumlarında İslâm dini ve hukuku gereğince sürgün ve ahalden uzaklaştırma, hor bakma gibi cezaların verildiğini, onların şahadetlerinin kabul edilmediğini, verdikleri hiçbir hükmün geçerli sayılmadığını belirtmişti. Hakan, sadece bunlar mı? diyerek buna hayret etmiş ve belki de onlara verilen cezaları az bulmuştu. Kendisi ise, ceza ve yargı yetkisinin sahibi olarak, kovucuların yani birine iftirâ atmaktan çekinmeyen yalancı kimselerin, insanların arasını tutuşturan, onları birbirlerine düşüren kimseler olduğunu ve bu itibarla böylelerini, onların kimseleri göremeyecekleri bir yere kapatarak hapsedeceğini, yani zindana atacağını ifade etmişti⁽¹³⁶⁾.

çb- Mülkiyete Karşı İşlenen Suçlar

Hırsızlık gibi özel mülkiyete yönelik fiiller de hapis cezası ile karışlanmıştır. Meselâ, XI. yüzyıl Türk toplumunda hırsızlar, diğer cezalar yanısıra, bu cezaya da çarptırılmaktaydılar. Nitekim Kaşgarlı'nın Divân'ında, beyin hırsızın elini ayağını bağlatmasından⁽¹³⁷⁾ ve hapsedmesinden⁽¹³⁸⁾ bahsedilmesi, bu hususu göstermektedir. Görünüşe göre bu devirde hapis cezaları daha çok yaygınlaşmıştır.

çc- Devlet Aleyhinde İşlenen Suçlar

Casusluk gibi fiiller de Türkler'de devlete ve siyâsî iktidara yönelik büyük suçlar olarak kabul edilmiş ve diğer cezalar yanısıra, hapisle de cezalandırılabilmiştir. Esasen casusluk yapmadıkları sürece elçilere teâmül gereğince dokunulmazdı. Ancak bu gibi şüpheli hareketleri görülen yabancı devlet temsilcileri, gerektiğinde hapse de atılabiliyordu⁽¹³⁹⁾.

Bu suçlardan başka diğer bir takım fiillerin de, bu cezayla tecziye edildiği şüphesizdir. Balasagunlu Yusuf da XI. yüzyılda kaleme aldığı büyük eserinde, genel bir ifadeyle kötü ve kötüler (isizke) için hapis ceza-

(136) Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *Manâkib cund el-Hilâfa ve Fazâ'il el-Etrâk*, (Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri), Çev. R. Şeşen, Ankara 1988², 86, 88-89.

(137) Kaşgarlı, *Divan*, II, 171.

(138) Kaşgarlı, *Divan*, II, 341: "Beg ogrını bekletti: Bey hırsızı bağlattı, hapsedirdi.", I, 376: "ol Beg kısıgında kaldı: o, Beyin hapsinde... kaldı", Genç, *Türk Illeri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, II, 335.

(139) Kafesoğlu, *TMK*, 266.

sının verilmesi gerektiğini, iyilerin rahatça, serbestçe dolaşabilmesi için bu tip kimselerin hapse atılması lazım geldiğini belirtmektedir⁽¹⁴⁰⁾.

Ancak bu fiil veya suçlardan dolayı sözkonusu olan hapis cezalarının niteliği, yani ne kadar süreli oldukları hususunda bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Bununla beraber, suçlarına paralel olarak, verilen hapis cezaları da kısa veya uzun süreli hapis cezaları şeklinde bahis konusu olmuş olmalıdır. Ayrıca, diğer bazı cezalarla birlikte verilen hapis cezaları da bulunmaktadır. Bunları bileşik cezaları gerektiren suçlar bölümümüzde ele alacağız.

d- SÜRGÜN-UZAKLAŞTIRMA CEZASINI

İslâmiyet'ten önceki Orta-asya Türk devlet ve kavimlerinde, kişilere, topluma ve devlete karşı işlenen bazı suçlar da sürgün-uzaklaştırma cezalarıyla karşılanmışlardır. Mahiyeti itibariyle hürriyeti kısıtlayıcı bir ceza olan sürgün, hükümlünün veya muhatabın belli bir yerde ya da belli bir yerin dışında ikâmete mecbur edilmesidir. Bir ceza olmasının yanı sıra, bir güvenlik önlemi niteliği de taşıyabilir. Eski Türkler'de etkili bir ceza olarak sürgün de verilip uygulanmıştır. Yine bu cezanın infaz mahali itibariyle, yurtiçine olduğu kadar, yurt dışı için de bahis konusu olabildiği görülmektedir. Ayrıca hapis cezalarında olduğu gibi, bu sürgün cezalarının da süresi belirsiz olup, asgarî ve azamî sınırları belli değildir.

Eski Türk kaynaklarından anlaşıldığına göre, sürgün, sürmek, sürülme, sürdürmek sözcükleri bugün olduğu gibi, eski Türkler'de de az çok değişmekle beraber, kullanılmaktaydı⁽¹⁴¹⁾. Ayrıca, her zaman her yerden sürülen kimselere "sürülgen" veya "süründi er"⁽¹⁴²⁾ deniliyordu. Bir kimseyi uzaklaştırmak karşılığında "yırat-mak" fiili ve kelimesi de söz konusu olmuştur⁽¹⁴³⁾.

da- Kişilere ve(ya) Topluma Karşı İşlenen Suçlar

Kişilere veya topluma çeşitli şekillerde saygısızlıkta bulunmak gibi fiiller de kabahat veya suç olarak telakki edilmiş ve sürgün ya da uzaklaş-

(140) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 893 (I, 106., II, 75): "Beylerin beyi ne iyi bir kanun vaz'etmiş., Kötü (isizke) için en iyi çare, ceza (kın) sopa ve zindandır". Beyit: 5549 (I, 551., II, 397): "iyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün (isizig) ya zincirde (çoğda) veya zindanda (oruda) olması lazımdır, ey metin yürek".

(141) Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Kül Teğın ve Bilge Han Yazıtları Doğu Tarafları, I, 40. (I D.23., II D.19): "... süngülüler nereden gelip, seni sürüp götürdüler? (süre ilet-di?)". Şine-Usu Yazıtı, I, 174 (Ş.U. c. 2): "Çık kavmini binam(?) süre geldi (süre kelti)". İhe Hüşoto Yazıtı, I, 138 (I.H. 20): "sürti". Ergin, *Orhun Âbideleri*, 129., Kaşgarlı, *Divan*, IV, 551.; II, 7: "sürdi". II, 123: "sürüldi". II, 184: "sürtürdi". Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 412., Beyit: 5496 (I, 546., II, 394): "... sürgün et (sürgil scrip)...". Beyit: 437 (I, 58., II, 42): "... kötüler... sürerek (sürüp)...".

(142) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 553., I, 523, 525, 449.

(143) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 786-87., II, 315: "yırattı: uzaklaştırdı".

tırma cezasını gerektirmiştir. Nitekim Türgeşler'de böyle hareketlerde ve davranışlarda bulunan kimselerin bu cezaya maruz kalabildikleri anlaşıl-
maktadır. Yukarıda da söz konusu ettiğimiz Cahiz'in kaydına göre, Emevîler'in Horasan vâlisi Cunayd'la görüşen Türk hakanı ona -ki bunun Türgeş kağanı Sulu Han olması kuvvetli muhtemeldir- insanları güldürüp onları hafif meşrepliğe alıştıran kimseleri, yönetimi altındaki yerlerden sürgün edeceğini ve böylelerini memleketinden çıkarmak suretiyle tebaa-
sının fikirlerini ve zihniyetini düzeltereğini ifade etmişti⁽¹⁴⁴⁾. Görüldüğü gibi burada sözkonusu olan ceza, yurt dışı sürgün cezasıdır.

db- Devlete Karşı İşlenen Suçlar

Bir başka devlet veya ülke hesabına casusluk yapmak gibi fiiller de Türkler'de devlet aleyhindeki suçlar olarak görülmüş ve hapis, ölüm gibi cezalar yanısıra, sürgün veya ikâmete memur etme cezasıyla da cezalandırılmıştır. Türkler eskiden beri devletler arası hukukun bir gereği olarak yabancı diplomatik temsilcilerine karşı ceza masuniyeti (dokunulmazlığı) ilkesine bağlı ve sadık kalmışlar, ancak yeri geldiğinde, devletin yüksek menfaatleri söz konusu olunca bu gibi hareketlerde bulunarak ülkenin siyasî ve askerî güvenliğini tehlikeye düşüren kimseleri de cezalandırmaktan kaçınmamışlardır. Çinliler'in, Hun ve Göktürk İmparatorlukları içinde (msl. Kapagan Kağan'ın öldürülmesinde) ve Bizans'ın Batı Hun İmparatorluğu'nda kesif ve sistemli casusluk faaliyetlerinde buldukları bilinmektedir. Buna karşılık Türkler de, casusluk yapan elçileri, şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilci ve diplomatlara diğer müeyyideler yanısıra, ülkenin uzak bir yerinde belirli bir zaman için, bir ceza veya bir güvenlik tedbiri olmak üzere, ikâmete memur etmek yoluna gitmişlerdir⁽¹⁴⁵⁾.

Bazen de makul olmayan gerekçeler, askerî-siyasî şartlar veya sebepler de bu cezanın verilmesine yol açabilmiştir. Meselâ Hunlar'ın duraklama ve batıya kayma çağlarında, altıncı Hun Hakanı olarak tahtta bulunan Wu-wei (M.Ö. 114-105), Çin İmparatoru'nun kendisine gönderdiği elçiyi yakalayıp, Baykal gölü'nün yukarısındaki buzlu bölgelere sürgün etmişti. O dönemler kuvvetinin zirvesinde bulunan Çin'in ünlü İmparatoru Wu, Hun hakanını kızdırmak veya küçümsemek için bir elçi göndermeye karar vermişti. Elçi, Hunlar'ın Çin'in hâkimiyetine girmeleri için bir ültimotom vermiş, hakanın otağında ve devlet büyüklerinin önünde hakana karşı çok küstah ve kaba sözler sarfetmişti. Hunlar'ın eğer savaşabileceklerse, imparatorun ordusu ile sınırdaki beklemekte olduğunu, yok eğer savaşmayacaklarsa, Çin'e bağlılıklarını bildirmelerini, eskisi gibi kaçamayacaklarını, kuzeyin, otsuz, susuz ve soğuk bozkırlarında saklanamayacaklarını ve Hunlar'ın hiç bir şey yapamayacaklarını ifade etmişti. Bunun üzerine Hun hakanı son derece kızmış, elçiyi yakalayıp, öldürme-

(144) el-Câhiz, *Fezâ'il-ül-Etrâk*, 89.

(145) Kafesoğlu, *TMK*, 266.

mekle beraber, Kuzey Denizi'nin (Pei-hai: Baykal Gölü?) yukarısına sürmüşü (M.Ö. 110)⁽¹⁴⁶⁾.

Görüldüğü gibi, Çin elçisinin kendi devletinin görüşünü, politikasını aksettiren ve de diplomasi kurallarını hiç sayan Hunlar aleyhindeki ağır sözleri, tutuklanıp, sürülmesine sebep olmuştur. Olayda ağır tahrik unsurunun mevcut olduğu şüphesizdir. Bununla beraber, hakanın devletler arasındaki teamülü çiğneyerek, elçiyi cezalandırmak yoluna gitmesi, diplomatik görevlilere tanınan ceza dokunulmazlığı ilkesine aykırı olmaktadır. Bu bir istisna kabul edilse bile, her ne şekilde olursa olsun makul olmayan gerekçelerin de bazen bu cezanın verilmesine veya önlemin alınmasına yol açabildiğini ortaya koymaktadır.

dc- Diğer Suçlar

Yukarıdakilerden başka, mahiyetlerini bilemediğimiz bir takım suçlar da sürgün cezasının verilmesine neden olmuştur. Nitekim Kaşgarlı Mahmud'un bahis konusu ettiği bazı kayıtlar, XI. yüzyılda Türk illerinde bu cezanın da uygulandığını göstermektedir. Bunlara göre sözü geçen dönemde Bey'in bir kimseyi uzaklaştırdığı⁽¹⁴⁷⁾, veya şehirden sürdüğü⁽¹⁴⁸⁾ oluyordu. Yine toplumda birisinin, diğer bir kimseyi sürdürdüğü ya da uzaklaştırdığı⁽¹⁴⁹⁾, birisinin sürüldüğü⁽¹⁵⁰⁾, her zaman, her yerden sürülen, hiç bir yerde barınamayan⁽¹⁵¹⁾ kimselerin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Yine Balasagunlu'nun ünlü eserinden, aynı dönemde Türkler'de devlet aleyhinde çalışanların hükümdarın düşmanlarının, kötü kişilerin bu cezaya maruz kaldıkları ve kalmaları gerektiğini ve memleketten sürülerek uzaklaştırıldıklarını öğreniyoruz⁽¹⁵²⁾.

Türkler yanısıra, Türk olmayan diğer kavimlerde de tabiatıyla sürgün cezaları bahis konusu olmuştur. Meselâ Proto-Moğollar'da da çeşitli suçlardan dolayı fâiller bu cezaya muhatap olabilmişlerdir. Bu kimseler, Wu-sunlar'ın kuzey-doğu'sunda ve Tinglingler'in güney-batı'sında bulunan, otlakların, dağların ve ırmakların bulunmadığı, fakat yılanların kaynaştığı ve bir insanın yaşaması için hiç bir imkân bulunmayan, ıssız bir bölgeye sürülürlerdi⁽¹⁵³⁾.

(146) Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi (BHİT)*, II, Ankara, 1981, 70, 71, 74.

(147) Kaşgarlı, *Divan*, III, 290: "Beg onı kızgadi: Bey onu uzaklaştırdı". Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 337.

(148) Kaşgarlı, *Divan*, II, 7., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 337.

(149) Kaşgarlı, *Divan*, II, 184: "ol anı sürdürdi: o, onu sürdürdü". (o, onu bir yerden sürdürdü)., II, 315: "ol anı yıratı: o, onu uzaklaştırdı".

(150) Kaşgarlı, *Divan*, II, 123: "er sürüldi: adam sürüldü".

(151) Kaşgarlı, *Divan*, I, 449, 523: "bu er ol tegme yerden tutçı sürülgen: bu, her zaman, her yerden sürülen adamdır.", 525: "bu er ol yerden yerge sürülgen".

(152) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 437 (I, 58., II, 42): "Uygunsuz hareket eden kimseleri, ellerini bağlayıp susturdu., kötülerini memleketinden sürerek, uzaklaştırdı (*işizig yıratı ilindin sürüp*).", Beyit: 5496 (I, 546., II, 394): "Dostlarını ihsanlarda bulunarak sevindir., düşmanlarını acımadan sürgün et (*sini sevme gücünü sürgil serip*)".

(153) Ögel, *BHİT*, I, 314.

e- İŞKENCE VE ORGAN KESİMİ CEZALARINI

Kişi ve topluma, mülkiyete karşı işlenen bazı suçlar ile, mahiyetlerini bilemediğimiz, kaynaklarda açıkça zikredilmeyen bir takım fiillerin de işkence, organ kesimi vb. gibi cezaları gerektirdiği anlaşılmaktadır. Sözlük anlamıyla eziyet etme, azap verme demek olan işkence⁽¹⁵⁴⁾ bedenî bir cezadır ve tatbikiyle insan vücuduna veya bedeninin herhangi bir organına fiilî bir acı verdirmek amacını güder. İşkence tarih boyunca her kavim ve toplumda söz konusu olmuş ve çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Eski toplumlarda da en çok uygulanan ceza işkenceli öldürme ve organ kesimi idi. Organ kesimi, suçlunun elini, kolunu, bacağına kesmek, dilini koparmak vb. şekillerde olurdu. Meselâ, yalan yere yemin edenin sağ eli, Tanrıya hakaret veya küfür edenin dili koparılırdı⁽¹⁵⁵⁾. Bu cümleden eski Türkler'de de çeşitli suç ve fiillerden ötürü işkence, organ kesimi, sakatlama, yaralama gibi cezalar verilmiş, araba tekerleği altında ezmek, yüzü damgalamak, dağlamak, el, kulak, dil kesmek, göz çıkarmak, ayak kıstırmak, diş kırmak, gibi usuller uygulanmıştır. Ayrıca Babürname'ye göre, deri yüzmek, kazığa vürmek veya oturtmak, gözlere mil çekmek, dil yakalamak, üstünden fil ve sürü geçirmek, kamçılama gibi çoğunlukla işkenceli öldürme şekilleri de vardır⁽¹⁵⁶⁾. Öte yandan işkence, hedeflenen amaçlara varmak için bir araç veya soruşturma yöntemi olarak da kullanılmıştır. Her ne kadar hukuken itirafı kuvvet veya tehdit yoluyla ortaya çıkarmak geçerli sayılmasa da, diğer toplumlar yanısıra, Türk ve Moğollar'da da işkencenin daha çok suçu ortaya çıkarmak, sanıklara suçlarını itiraf ettirmek amacıyla uygulanan bir ceza veya usul olduğu görülmektedir. Çünkü, malum olduğu üzere-suçüstü durumlar hariç-sadece cürüm isnâdı bir kimseyi cezalandırmaya kafi değildir. Suçun kesin delillerle ispatlanması gerekir.

Eski Türkler işkence için, aynı zamanda ceza manasına da gelen "kıyın"⁽¹⁵⁷⁾, "kın"⁽¹⁵⁸⁾, "kızgut"⁽¹⁵⁹⁾ gibi tâbirler kullanmışlardır. Yerine göre kullanışları değişebilen bu kelimelerden başka "kına(t)-mak" (cezalandırmak, işkence yap(tır)mak veya et(tir)mek)⁽¹⁶⁰⁾, "kıstur-mak" (kıstırmak, işkence ile cezalandırmak)⁽¹⁶¹⁾, "kızgur-mak" (işkenceye koymak, cezasını çektirmek, cezalandırmak)⁽¹⁶²⁾, "kızıl-mak" (ağır ceza, işkence görmek, nedâmet etmek, kıyılmak, daralmak, sıkılmak)⁽¹⁶³⁾ gibi fiiller ve bu kökten yapılan isimlerin bulunduğu da görülmektedir.

(154) Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, c. I, Dersaadet, 1317, 119., F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara, 1970², 559.

(155) Yüce, *CHTK*, 102.

(156) Ögel, *TKGÇ*, 530.

(157) Bkz. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 253.

(158) Bkz. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 251.

(159) Bkz. Kaşgarlı, *Divan*, IV, 326., I, 451.

(160) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 316., III, 273., II, 313.

(161) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 323., II, 190.

(162) Kaşgarlı, *Divan*, II, 194.

(163) Kaşgarlı, *Divan*, III, 327., II, 135.

İşkence, organ kesme, sakatlama, yaralama vb. müeyyidelerin ise, ölüm gibi cezaların infazı işiyle de görevli olan cellâdlarca yerine getirildiği şüphesizdir. Cellâd için Oğuzlar “çapıtgan er”⁽¹⁶⁴⁾, diğer Türkler ise, “bukağıcı”⁽¹⁶⁵⁾ demişlerdir.

ea- Kişilere ve Topluma Karşı İşlenen Suçlar

Açıķça yellenmek suretiyle kişiler veya toplum önünde saygısızlıkta bulunmak, yalan söylemek, halka baskı yapmak, eziyet etmek yoluyla zulümde bulunmak gibi fiiller de eski Türk ve Moğollar’da suç olarak kabul edilmiş, işkence, organ kesimi gibi cezalarla karşılanmıştır. Meselâ Türgeşler’de toplum içinde sık sık gaz kaçırana, alenen yellenenlere, bu saygısızlıklarından ötürü dağlama şeklinde işkence cezasının, yalancılara dillerinin kesilmesi suretiyle organ kesimi cezalarının verilebildiği anlaşılmaktadır. Evvelce de sözünü ettiğimiz üzere, Emevîlerin Horasan valisi Cunayd b. Abdurrahman’ın, görünüşe göre Türgeş Hakanı Sulu Han ile yaptığı görüşmede, hakan bir takım suçlara İslâm dininde ne gibi müeyyideler öngörüldüğünü sormuştu. Bunlar arasında açıķça yellenmek yoluyla saygısızlık yapmak, yalan söylemek de vardı. Vâli, bu fiillere kendilerinin verdikleri cezaları belirtmiş, Türk hakanı ise, böyle bir terbiyesizlik yapan kimseyi, kendisinin, bu hareketi yapan azasını dağlamak, yalancıları ise, yalan söyleyen azasını(dilini) kesmek suretiyle cezalandıracağını ifade etmişti⁽¹⁶⁶⁾.

Görüldüğü üzere, yargı ve ceza yetkisinin sahibi olan hakan bu işleri itiyat haline getiren kimselere, yola gelmeleri, bu hareketlerini bir daha tekrarlamamaları amacıyla ilgili organlarını yakmak-dağlamak, kesmek suretiyle işkence cezasına hükmedeceğini belirtmiştir. Yoksa, normal halde istemeyerek ortaya çıkan bu gibi durumların bir suç teşkil etmeyeceği açıktır.

Türkler’de halka çeşitli şekillerde ve yollarla zulüm yapmak da büyük suç olarak görülmüş ve ölüm gibi en ağır cezaları gerektirmiştir. Bu hususu geniş olarak araştırmamızın ikinci bölümünde ele alacağız. Bu suçu genellikle devlet görevlileri işlemişlerdir. Hatta bu kimse bir devletin başkanı yani hükümdar olsa bile, sorumluluktan ve cezadan kurtulamamıştır. Meselâ, o vakitler Moğollar’ın tâbiyetinde bulunan Turfan Uygurları’nın Budist kağanı Salandı, ülkesindeki müslümanlara sert davranışlarda ve mezalimde bulunduğu gerekçesiyle Moğol kağanı Mönge tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştı(1252). Uygur müslümanları kendilerinin bir başka dinden olmaları dolayısıyla Salandı’nın düşmanca hareketlerine maruz kaldıklarını ve hatta onun kendilerini topluca katlettirmeyi düşündüğünü ileri sürerek, hakandan şikayetçi ve davacı ol-

(164) Kaşgarlı, *Divan*, I, 513., Genç, *Türk İlleri*, 100.

(165) Ögel, *TKGÇ*, 530.

(166) el-Câhiz, *Fezâ’il-ül-Etrâk*, 88-89.

muşlardı. Bunun üzerine Uygur hükümdarı Moğol imparatorluk merkezi Karakurum'da büyük kağan Möngge'nin emriyle sorguya çekilmiş, suçunu itiraf etmesi amacıyla işkenceye tâbi tutulmuştu ve bu ağır muamele- nin sonucunda istenilen şeyi itiraf etmişti⁽¹⁶⁷⁾.

Görüldüğü gibi, vasal Budist Uygur kağanının tebaasından bir başka dine mensup olan müslümanlara sırf bu yüzden kötü ve sert davranışlar içine girmesi, onlara baskı ve eziyet etmesi, hatta tasfiyeye girişmek istemesi, bir zulüm suçu oluşturmuş ve metbû Moğol kağanına şikayetine yol açmıştır. Kağan da olayın tahkiki amacıyla onu yanına getirtmiş, suçunu itiraf ettirmek için işkence yaptırmıştır. Yani burada bu ceza hedefe varmak için bir vasıta olarak kullanılmıştır. Bizi ilgilendiren esas husus ta budur. Salandı daha sonra suçunun kendi ağzından sâbit olması üzerine, ölüme mahkûm olmuş ve ülkesine gönderilerek cezası infâz edilmiştir. Öte yandan bu olayın siyasî yönü de bulunmaktadır ki, buna, burada bizi şimdilik ilgilendirmediğinden, araştırmamızın ikinci bölümünde işaret edeceğiz. Burada görüldüğü gibi zulüm suçunu işleyen bir Uygur hükümdarı, cezayı veren ise, metbû Moğol İmparatorudur. İlgisi dolayısıyla ve işkencenin de bahis konusu olması yüzünden, bu olayı burada ele almayı uygun bulduk.

eb- Mülkiyete Karşı İşlenen Suçlar

Hırsızlık gibi suçların organ kesimi cezalarıyla da karşılandığı ve görünüşe göre, kimi zaman bu suçu ortaya çıkartmak amacıyla işkencenin de uygulanabildiği anlaşılmaktadır. Meselâ Oğuzlar'da hırsızlara, diğer bazı cezalarla birlikte, el, kulak kesme, göz çıkarma gibi cezalar da verilirdi ki bu hususu, ilgisi dolayısıyla bileşik cezaları gerektiren suçlar kısmında ele alacağız. Moğollar'da da hırsızlık yapanların, görünüşe göre çalınan malın değerine göre, el kesme cezasıyla tecziye edildikleri görülmektedir. Nitekim Fransisken misyonerlerinin raporlarına dayanarak Moğollar ve kanunları (yasak) hakkında bilgi veren Joinville, bu hususta Cengiz Han'ın kanunları ile müesseselerinin, halkı barış ve huzur içinde tuttuğunu, o derecede ki, elini kaybetmek istemeyen kimselerin başkalarının malına artık el uzatmadıklarını, uygulanan kanunlar yüzünden buna cesaret edemediklerini ifade etmiştir⁽¹⁶⁸⁾.

Kaşgarlı'nın Divan'ında da, hırsızlık olaylarına dair bir hayli kayıt vardır. Bunlardan birinde de hırsızın suçunun ikrâr ettirildiği (kondürmek, kirtgünmek) belirtilmektedir⁽¹⁶⁹⁾. Burada her ne kadar açıkça

(167) R. Grousset, *L'Émpire des Steppes...* 1939 (Çev. R. Uzmen), *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, 1980, 316-317.

(168) Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 218, dipnot: 111.

(169) Kaşgarlı, *Divan*, II, 197: "Beg ogrını köngerdi: Bey hırsıza doğruyu söyletti" (Hırsız ilzâm etti, ikrâr ettirdi)., III, 423: "ogrını köndgerdi: hırsıza ikrâr ettirdi.". Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 343.

kaydedilmemişse de, itirafı gerçekleştirmek için işkencenin de uygulandığı düşünülebilir. Zira, aşağıda göreceğimiz üzere, aynı kaynakta açıkça zikredilmeyen bir takım suçlardan dolayı fâillere işkence yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır.

ec- Devlete Karşı İşlenen Suçlar

Devlete, veya devlet nezdinde görev yapan kimselere hakaret etmek, onlar hakkında ve aleyhinde kötü sözler sarfetmek gibi fiillerin de XI. yüzyılda suç olarak görüldüğü ve dış kırma cezasıyla cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Balasagunlu Yusuf'un, "halk (kara) memlekete, devlete (il-ke) karşı suç işlerse başı gider., konuşurken dili suç işlerse, dişi kırılır (tili sözde yazsa uşatur tişin)" şeklindeki ifadesi^(170a), bu hususu göstermektedir. Ayrıca Kaşgarlı'nın Divan'ında, Bey'e bile dil uzatmaktan çekinmeyen kimselerin bulunduğu kaydedilmiştir^(170b). Burada dilin suç işlemesinden, dil uzatmaktan maksat ve dışların kırılması cezasını gerektiren, devlet aleyhinde veya devlet yetkilileri hakkında ağızdan çıkan kötü sözler, hakaret, küfür vb. gibi şeyler olmalıdır. Yoksa günlük hayatta şahıslar arasında her zaman karşılaşılabilen bu gibi durumların böyle bir müeyyideyi gerektirmeyeceği açıktır.

eç- Diğer Suçlar

Yukarıda zikrettiğimiz suçlardan başka, kaynaklarda açıkça belirtilmeyen, ancak suç olarak görülen, bir takım fiiller de organ kesimi ve işkence cezalarıyla karşılanmışlardır. Meselâ Çin kaynaklarının verdikleri bilgiye göre, Hunlar'da ağır olmayan suçları işleyenler, "araba tekerleği altında ezilmek" veya bir tarafı "kesilmek" suretiyle cezalandırılırlardı. Araba tekerleği altında ezilmek sözlerini kimi Sinologlar "yüzü damgalamak" veya "sopayla dövülmek" şeklinde çevirmişler ve anlamışlardır. Ağır suçlar ölümlle cezalandırıldığına göre, bu son iki çevirinin doğru olduğunu kabul etmek mümkündür. Zaten ilk çağlarda bir işkence ve ceza usulü olarak kızgın bir aletle yüzü damgalamak veya dağlamak, sopa veya benzeri bir araçla kişileri dövmek çok kullanılmıştır⁽¹⁷¹⁾.

XI. yüzyıl Türklerinde de işkencenin bahis konusu olduğu görülmektedir. Nitekim Kaşgarlı'nın Divan'ında suçu belirtilmeden, Bey'in bir kimseye işkence ettiği⁽¹⁷²⁾ veya ettirdiği⁽¹⁷³⁾, bir diğerini "ayağını kıstırt-

(170a) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 2515 (I, 264., II, 187).

(170b) Kaşgarlı, *Divan*, III, 134: "ol Begge til tegürdi: o, Beye dil uzattı".

(171) Ögel, *TKGÇ*, 89., Arsal, *Hukuk*, 208., Üçok-Mumcu, *THT*, 15., Arslan, *Step İmparatorlukları*, 70.

(172) Kaşgarlı, *Divan*, III, 273: "Beg anı kınadı: Bey ona işkence etti.", Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 337.

(173) Kaşgarlı, *Divan*, II, 190, 313: "Beg anı kınattı: Bey ona işkence yaptırdı, cezalandırdı.", Genç, *Türk İlleri*, 100., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 337.

mak” suretiyle işkence ile cezalandırdığı⁽¹⁷⁴⁾nın zikredilmesi, bu hususu göstermektedir. Ayrıca yine aynı kaynakta, bir kimsenin, yaptığı işin cezasını çekmek üzere işkenceye konulduğu⁽¹⁷⁵⁾, başkalarının ibret alması için suçu yüzünden birinin halk arasında cezaya, işkenceye uğramasına “kızgıt” denildiği⁽¹⁷⁶⁾, yine birisinin suçu yüzünden ağır ceza gördüğü ve yaptığı işin günahının acısını tattığı ve artık bir daha o suçu yapmak istemediği⁽¹⁷⁷⁾ belirtilmektedir. Öte yandan suçlulara-msl. Hırsızlara-suçlarının ikrâr ettirildiği⁽¹⁷⁸⁾ veya onların suçlarını itiraf ettikleri⁽¹⁷⁹⁾ kaydedilmektedir. Bunu sağlamak için gerektiğinde işkenceye de başvurulmuş olunmalıdır. Bütün bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, bu devirde işkence, hem bir ceza olarak verilip uygulanmış, hem de sanıklara suçlarını itiraf ettirmek, yani suçu ortaya çıkartmak amacıyla başvurulan bir araç olmuştur. Nitekim başka kavimlerde de -meselâ İran Moğolları’nda-bunu sağlamak üzere işkencenin söz konusu olduğu bilinmektedir⁽¹⁸⁰⁾. Yine bu ceza, görünüşe göre, XI. yüzyıl Türklerinde “bukağıcı” veya “çapıtgan er” denilen görevliler veya cellâdlar tarafından uygulanmış ve “ayak kıştırma” vb. gibi muhtelif şekillerde infâz edilmiştir.

f- İHTAR-TEKDİR-TAHKİR CEZALARINI

Kaynaklarımızda ne oldukları zikredilmeyen bir takım suç veya fiil-lerden dolayı da ihtar, tekdir, tahkir gibi müeyyidelerin bahis konusu olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi ihtar, sözlük anlamıyla herhangi bir konuda “bir kimsenin dikkatinin çekilmesi, uyarılması”dır⁽¹⁸¹⁾. Tekdir, bunun da ötesinde “tevhîh” etme, itâb, yani “azarlama”⁽¹⁸²⁾; tahkir ise, “tezlil, hakâret etme, hor ve hakîr görme, küçük düşürme”⁽¹⁸³⁾ demektir. Normal olarak herkese verilebilecek olan bu cezalar ve özellikle tekdir, bilhassa şeref ve haysiyet duyguları ileri derecede gelişmiş kimseler bakımından, onları ileride kötülüklerden koruyucu etki yapar ve aynı zamanda geçici hapis gibi kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezaların sakıncalarını ortadan kaldırmak imkânını da sağlar⁽¹⁸⁴⁾. Görüldüğü gibi nitelikleri dolayısıyla onur kırıcı cezalar olan ihtar, tekdir ve tahkir muhataplarına bu ba-

(174) Kaşgarlı, *Divan*, II, 190-191: “Beg aning adhakın kıştırıdı: Bey onun ayağını kıştırıdı”.

(175) Kaşgarlı, *Divan*, II, 194: “ol anı bu işte kızgırdı: o, onu bu işte işkenceye koydu” (Yaptığı işin cezasını çekirdi).

(176) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 326., I, 451.

(177) Kaşgarlı, *Divan*, II, 135.

(178) Bkz. Yukarıda not: 169.

(179) Kaşgarlı, *Divan*, II, 143: “er yazukın bilindi: adam suçunu söyledi, itiraf etti”.

(180) M.T. İmamî *İran Moğolları'nın Devlet Teşkilatı*, Ankara, 1971 (Basılmamış Doktora Tezi, DTCF kp. nr. 140), 56.

(181) Devellioğlu, *OTAL*, 500., Ş. Sami, *Kamûs-ı Türkî*, I, 81.

(182) Devellioğlu, *OTAL*, 560., Ş. Sami, *Kamûs-ı Türkî*, II, 927.

(183) Devellioğlu, *OTAL*, 1219, 1331., Ş. Sami, *Kamûs-ı Türkî*, I, 385-86.

(184) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, II, 748-749.

kımdan acı, ızdırıp, elem verdiklerinden, manevî cezalar olarak kabul edilebilirler. Bu cezalar, bir müeyyide ve önlem şeklinde tarih boyunca hemen hemen her devirde kullanılmışlardır.

Eski Türkler'de de bu müeyyideler zaman zaman başvurulduğu görülmektedir. Meselâ Türkler'in İslâmiyet'i kabul ettikleri çağlarda, hükümdar ve beyler tarafından ihtar, tektir, tahkir gibi cezaların verildiğine dair elimizde bazı kayıtlar bulunmaktadır. Ancak, bunlara yol açan sebepleri bilemiyoruz. Nitekim Kaşgarlı'nın *Divan*'ında suçlarına işaret edilmeden, Bey'in ve hükümdarın birisini tehdit ettiği⁽¹⁸⁵⁾, iki kişiyi ayrı ayrı horlayıp, hakâret ettiği⁽¹⁸⁶⁾, birçoklarına kızıp, çıkıştığı⁽¹⁸⁷⁾ belirtilmektedir. Ayrıca, "Bey tehdidine düşme" diye öğüt verilmesi, XI. yüzyılda Bey korkusunun pek yaygın olduğunu göstermektedir⁽¹⁸⁸⁾. Bu dönemde Bey'in birisini korkutma, tehdit etmesine "yanığ"⁽¹⁸⁹⁾, hükümdarlar ve beylerin gerek kendi adamlarına ve gerekse yönetimlerindeki halktan kimselere kızıp, kakımasına "kırgağ"⁽¹⁹⁰⁾ deniliyordu. Bu suretle beylerin bazı cezalarının, herhangi bir kimseyi kakıyarak koğması suretiyle tecelli ettiği de oluyordu⁽¹⁹¹⁾. Kaşgarlı, bey tarafından horlanan ve hakir, alçak görülen kimselere "uçuz"⁽¹⁹²⁾ denildiğini de belirtmektedir. Yine bu hususlarda aynı kaynakta "ser-mek, bulgan-mak, tersin-mek, kadhran-mak, kırğamak, uçuzla-mak" (kızmak, çıkışmak, sert ve kaba söz söylemek, horlamak, hareket etmek, kakımak, birine kızıp, ondan yüz çevirmek, onu uzaklaştırmak), sarsığ söz" (katı söz)⁽¹⁹³⁾ gibi fiiller ile bu fiillerden yapılan kelimelerin geçtiğini de ilave edelim.

Aynı dönemle ilgili olarak Balasagunlu Yusuf'un *Kutadgu Bilig*'inde, Hükümdarın bir şeye kızıp, öfkeden kıpkırmızı olduğu⁽¹⁹⁴⁾, birisinin hükümdara hiddetlenince, hükümdarın onu tekdir ettiği, yüzünü

- (185) Kaşgarlı, *Divan*, III, 64: "Beg anı yandı: Bey onu korkuttu, tehdit etti.", Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 336.
- (186) Kaşgarlı, *Divan*, I, 54: "Beg anı uçuzladı: Bey onu horladı.", 301: "Beg anı uçuzladı: Bey, ona hakaret etti.", Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 336.
- (187) Kaşgarlı, *Divan*, II, 38: "Beg anı serdi: Bey ona kızdı, çıkıştı.", 238: "Beg anğar bulgandı: Bey ona kızdı.", 240: "Beg anğar tersindi: Bey onu tersledi, ona kızdı.", 249: "Beg anğar kadhrandı: Bey ona kızdı, köpürdü: Bey ona kızdı, huyu ve işi sertleşti.", Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 336-337., II, 288: "Han anı kırğadı: Han ona kızdı ve ondan yüz çevirdi".
- (188) Kaşgarlı, *Divan*, III, 14: "Beg yanığında tüşme.", Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 337.
- (189) Kaşgarlı, *Divan*, III, 14.
- (190) Kaşgarlı, *Divan*, II, 288.
- (191) Kaşgarlı, *Divan*, III, 290: "Beg anı kırğadı: Bey onu uzaklaştırdı, ona sert bulundu, kakıdı.", Genç, *Türk İlleri*, 100.
- (192) Kaşgarlı, *Divan*, I, 54., Genç, *Türk İlleri*, 100.
- (193) Kaşgarlı, *Divan*, II, 38., III, 181 (serdi), II, 238 (bulgandı), 240 (tersindi), 249 (kadhrandı), III, 290 (kırğadı), I, 301 (uçuzladı), I, 464.
- (194) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 637 (I, 79., II, 57): "Ey devletli hükümdar, acaba neye hiddet (buşar) buyuruldu da böyle ateş kesildin".

buruşturduğu⁽¹⁹⁵⁾, bir kimsenin onun tekdirinden korktuğu⁽¹⁹⁶⁾, kulun beyin hoşuna gitmeyen bir işi yapması halinde, nikbete, tekdire uğrayabileceği⁽¹⁹⁷⁾ şeklinde zikredilen bir takım kayıtlar da Kaşgarlı'yı tamamlamakta ve bu gibi şeref ve haysiyet kırıcı manevî cezaların Türkler arasında bahis konusu olup, hükümdar ve beyler tarafından verildiğini ortaya koymaktadır. Yine Kutadgu Biliğ'den anlaşıldığına göre, Türkler bir kimsenin azarlanma, tekdir edilmesine "ilen-mek" fiilinden gelen "ilenç"de diyorlardı⁽¹⁹⁸⁾.

Türkler yanısıra, Türk olmayan diğer kavim ve toplumların hukuk tarihinde de bu gibi cezaların verilip uygulandığı, bunların birer müeyyide sıfatıyla kullanıldıkları bilinmektedir. Meselâ, eski Roma'da taksirle yangın çıkartanlara, dayak cezası uygulanmaz, fakat bunlar tekdir edilirdi. Kilise hukukunda da bu müessese mevcut olmuştur⁽¹⁹⁹⁾.

g- DİĞER CEZALARI

Buraya kadar söz konusu etmeye çalıştığımız muhtelif suç ve fillerden başka, hilekârlık, sahtekârlık ve dolandırıcılık, rüşvet gibi fiillerin de suç olarak görüldüğü ve görünüşe göre, cezayı gerektirdiği anlaşılmaktadır. Ancak, kişilere-topluma (kamu) karşı işlenen, veya kamu görevlilerinin ya da devlet yetkililerinin işlediği bu suçlardan dolayı ne gibi müeyyidelerin uygulandığı, haklarında ne gibi işlemler yapıldığı konusunda elimizde bir kayıt ve bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, bu fiilleri işleyenlerin ölümden daha hafif cezalarla tecziye edildiği söylenebilir. Zira bu araştırmamızın bir devamı olarak hazırladığımız, "ağır suçlar ve ölüm cezası" adlı incelememizde de görüleceği üzere, ölümü gerektiren suçlar arasında hilekârlık, sahtekârlık, dolandırıcılık ve rüşvetin de bulunduğu dâir bir kayıta rastlamamız mümkün olamamıştır. Dolayısıyla -yeni bir kayıt bulunmasına kadar- bu suçların ölümü gerektirmediğini kabul ediyoruz.

ga- Kişilere ve Topluma Karşı İşlenen Suçlar

Hilekârlık-Sahtekârlık: Orhun kitabelerinden anlaşıldığına göre, Göktürkler çağında Türkler, hile, aldatma ve kandırma için "teb", "kür", "igid"⁽²⁰⁰⁾; hilekâr ve sahtekâr kimseler için "teblig", "kürlüg", "armak-

(195) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 795 (I, 57., II, 68): "Sana hiddetlenince (buştum); beni tekdir ettin (ilendi özüng), buna tahammül ettim, fakat tekrar yüzünü buruşturdu".

(196) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 3160 (I, 322., II, 232): "... o doğru insan acaba beni tekdir mi eder (ilen gey mü)".

(197) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Beyit: 1610 (I, 178., II, 124): "kul beyinin hoşuna gitmeyen bir işi yapar da, nikbete (ilenç) uğrarsa, kabahati kendinde aramalıdır".

(198) *Kutadgu Bilig*, III, 193.

(199) Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku*, II, 749.

(200) Ergin, *Orhun Âbideleri*, 131, 123, 114.

çı⁽²⁰¹⁾, bir kimseyi kandırmak, aldatmak, yani sahtekârlık-hilekârlık için de “ar-mak”, “arturmak”, “kürlüg⁽²⁰²⁾, gibi sözcükleri ve fiil köklerinden yapılma kelimeleri kullanıyorlardı. Ayrıca, kitabelerde sözü edilmeyen, başka terimlerin bulunduğu da şüphesizdir. Bunlardan kimi sözcüklerin daha sonraki devirlerde, İslamiyete giriş çağlarında da, az-çok telaffuzları değişmekle beraber, aynı anlamda kullanılmaya devam ettikleri anlaşıl-maktadır. Meselâ, “teb” görünüşe göre sonraları “tef” veya “tew”^{e(203)}; “teblig” ise, “tewlüg” ya da “tevlig”^{e(204)} dönüşmüştür. Karahanlılar ça-ğında, yani İslâmiyete giriş devirlerinde anlamlarını kaybetmeyen bu kelimeler yanısıra, XI. yüzyıl Türklerinin ayrıca hileye “al”⁽²⁰⁵⁾, “yap-yup”⁽²⁰⁶⁾, hilekâra “alçı”⁽²⁰⁷⁾ dedikleri, hile yapmak-etmek için ise “yap-yup kıl-mak”⁽²⁰⁸⁾, “yubıla-mak”⁽²⁰⁹⁾, “ar-mak yuw-mak”⁽²¹⁰⁾, “arış-mak”⁽²¹¹⁾, gibi fiiller ve fiil kökünden yapılma kelimeleri kullandıkları görülmekte-dir.

Yine bu döneme ilişkin yerli kaynaklardan XI. yüzyıl Türk toplu-munda buna benzer fiillerin ve fâillerin mevcut olduğu anlaşılıyor. Nite-kim Kaşgarlı’ Mahmut’un Divanında, bir kimsenin diğer bir kimseyi al-dattığı, ona hile yaptığının⁽²¹²⁾, iki kişinin birbirini aldattıklarının⁽²¹³⁾ zikredilmesi bu hususu ortaya koymaktadır. Öte yandan, yine de herşeye rağmen toplumda doğruluğa ayrılıp, hilekarlık yoluna sapan ve bu tip insanlar arasına karışan kimselerin çıkabileceği görülmektedir⁽²¹⁴⁾. Kaş-garlı’nın eserinde, hile ile ilgili olarak ayrıca bazı atasözleri de zikredil-miştir⁽²¹⁵⁾. Balasagunlu Yusuf da eserinde, bu gibi sahtekâr, dolandırıcı

(201) Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, I D 6, II D 6, 32., Ergin, *Orhun Âbideleri*, 131, 123, 104.

(202) Ergin, *Orhun Âbideleri*, 103, 104, 123.

(203) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 592., I, 332., IV., 608.

(204) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 608., I, 477., III, 33., Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 439.

(205) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 17., Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 14.

(206) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 744., III, 142, 159, 328.

(207) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, III, 16.

(208) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 744., III, 159.

(209) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 807., II, 315., III, 327.

(210) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 818., III, 62.

(211) Kaşgarlı, *Divan*, IV, 33., I, 182.

(212) Kaşgarlı, *Divan*, III, 327: “ol anı yubıladı: o, ona hile etti, al etti”., 62: “ol anı ardı yuwdı: o, ona hile etti, aldattı”.

(213) Kaşgarlı, *Divan*, I, 182: “olar ikki arışdı: onlar birbirlerini aldattı”.

(214) Kaşgarlı, *Divan*, II, 277: “er tewlülendi: adam kendini hilekârlardan saydı ve onla-rın yolunu tuttu”.

(215) Kaşgarlı, *Divan*, I, 332: “awçı neçe tef bilse adhğ ança yol bilir: avcı ne kadar hile bilse, ayı da o kadar yol bilir.”., 81: “alın arslan tutar., küçin oyuk tutmas: al ile arslan tutulur, güç ile bostan oyuğu tutulmaz” (Hile ile arslanı yakalamak mümkündür., zorla bostanlara dikilmiş oyuğu bile tutmak mümkün değildir). Bu sav, kuv-vetten aciz kalan bir kimse için-işinde bir çare kullanması yolunda-söylenir... II, 289: “alın arslan tutar, küçün kösgük tutmas: al ile arslan tutulur, güç ile korkuluk tutulmaz.”., III, 412: “alın arslan tutar, küçin sıcgan tutmas: al ile arslan tutulur, güç ile sıcgan tutulmaz”. Bu sav, işlerinde güzel çare bulmakta ve zorluğu bırakmak ile emrolunan kişiye söylenir.

kimselerden (tevlig, kunuk) söz etmekte⁽²¹⁶⁾, ancak her tarafta iyi kanun ve idarenin hakim olmasıyla, kötülerin (isiz) hile ve sahtekârlıklarını (hile, al) terkedip, gözden kaybolduklarını söylemektedir⁽²¹⁷⁾. Gerçekten bu gibi fiillerle, yönetim veya iktidar arasında yakın bir ilişki, bağ vardır. Tarihen de sabit olduğu üzere, kötü yönetim, ülkenin dirlik ve düzenlikten mahrum bulunuşu, anarşi, terör ve karışıklık zamanlarında, buna paralel olarak, toplum düzenini her yönüyle bozucu fiillerin artış gösterdiği, aksi durumlarda ise, aşgariye indiği müşahade olunmaktadır. Balasagunlu'nun yukarıdaki cümlesi de, XI. yüzyıl Türk toplumundaki bu durumu göstermesi bakımından dikkate şayandır. Bütün bu kayıt ve bilgiler ise, bize, söz konusu dönemde yukarıda işaret edilen fiil ve hareketlerin-az olmakla beraber,- Türkler'de bahis konusu olup, suç teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar kaynaklarda açıkça zikredilmemişse de, bunların çeşitli müeyyidelerle karşılandığı şüphesizdir.

gb- Kamu Görevlilerinin İşledikleri Suçlar

Rüşvet: Türklerin "urunç" (orunç)⁽²¹⁸⁾, dedikleri rüşvet fiilinin de toplumda söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi en genel biçimde rüşvet, yetkili birisine, başkası tarafından, toplumun usûl ve kurallarına aykırı bir biçimde menfaat vaad edilerek veya sağlanılarak bir işin yapılmasıdır. Hukuken rüşvet dar anlamda kullanılır. Bu da rüşvet alan yetkili kişinin statü bakımından devlet otoritesinin bir taşıyıcısı olmasıdır. Devlet otoritesi taşıyıcısının bir işi yapmak-veya yapmamak-için, toplum düzeninin kendisine tanımadığı yoldan bir menfaat temin etmesi, öncelikle, işlenmiş bir suçtur ve cezalandırılır. Her suç kamu düzenini bozar. Ancak rüşvet suçu, doğrudan doğruya kamu düzenini sağlamak ile görevli olanlar tarafından işlendiğinden, diğer suçlardan çok daha vahim ve tehlikeli bir mahiyet taşır⁽²¹⁹⁾. Tarih boyunca, ilkağlardan zamanımıza kadar, her dönemde ve toplumda görülen rüşvetin⁽²²⁰⁾ incelememizin konusunu teşkil eden eski Türkler'de de bilindiği ve tanındığı görülmektedir⁽²²¹⁾. Bununla beraber, rüşvetin ne dereceye kadar yaygın olduğu ve hukukî cephesi hakkında bilgimiz yoktur⁽²²²⁾. Ancak XI. yüzyıl Türk kaynaklarında, rüşvetin bu devirdeki mahiyeti ve rolü hakkında bir fikir edinmek mümkün olabilmektedir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud'un ünlü eserinde bu hususla ilgili olarak "Kara bulutu yel, rüşveti (urunç) el açar"⁽²²³⁾,

(216) *Kutadgu Bilig*, msl. bkz. Beyit: 1737 (I, 191., II, 133): "Kimi hırsız, sahtekâr (tevlig), yankesici, dolandırıcı (kunuk), kimi zâlim olur, kimi öldürücü ve yıkıcı olur.", 313 (I, 46., II, 33): "... hırsız ve dolandırıcının (tevlig)..."

(217) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 5735 (I, 569., II, 410).

(218) Kaşgarlı, *Divan*, III, 449., I, 132.

(219) Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. A. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara, 1969, I vd.

(220) Rüşvetin genel tarihî gelişimi için bkz: Mumcu, *Rüşvet*, 22 vd.

(221) Bu hususta bkz. Mumcu, *Rüşvet*, 61 vd.

(222) Mumcu, *Rüşvet*, 64-65, 66.

(223) *Divan*, I, 354: "Kara bulutu yel açar, urunç bile el açar: (Kara bulutlar gök yüzünü kapattığı zaman, onu rüzgar dağıtır, hükümet kapıları da rüşvetle açılır)", Genç, *Türk İlleri*, 99.

“Kalın bulutu tipi sürer, karanlık işi rüşvet açar”⁽²²⁴⁾, “Cehennem kapısını mal açar”⁽²²⁵⁾ gibi bir takım atasözleri kaydedilmiştir. Bu husus, rüşvetin kökeninin eskilere dayanıp, toplumda söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta Kaşgarlı'nın bu atasözlerini açıklamak amacıyla “bu atasözü, işin bitmesi, görülmesi için yerine göre malını esirgememesi, rüşvet vermesi gereken kimse için söylenir” gibi ifadeler de kullanması, rüşvetin mübah olduğunu gösterir ve sırasına göre rüşvet vermeyi önerir niteliktedir. Divan'da ayrıca bir kimsenin, rüşvet olarak Bey'e birşeyler verdiğinden⁽²²⁶⁾ de bahsedilmektedir.

Öte yandan yine aynı dönemlerde telif edilen Kutadgu Bilig'de de rüşvetle ilgili bazı kayıt ve bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan, XI. yüzyılda bazı açgözlü, gözünü para hırsı bürümüş kamu görevlilerinin ya da devlet memurlarının, başkalarının hükümet kapısındaki işlerini sonuçlandırmak üzere rüşvet aldıkları anlaşılmaktadır. Bu görevliler içinde, saray teşkilatının ileri gelen mensuplarından, şimdiki protokol genel müdürü olarak nitelendirileceğimiz “hâcib”lerin özellikle zikredildikleri görülmektedir. Eserin yazarı olan Balasagunlu Yusuf'da Karahanlılar zamanında sarayda “Has Hâcib” olarak aynı görevde bulunmuştur. Bu itibarla bu gibi olaylara gayet yakından şahit olmuş, çağdaş bir müşâhid sıfatıyla eserinde bu gözlemlere yer vermiştir. O, gözü tok olan kimselerin görev başında rüşvet alamayacağını (almaz oruç) hâciblerin rüşvet alması (oruç alsa), durumunda Bey'in gülünç duruma düşeceğini belirtmekte⁽²²⁷⁾ ve hacib olacak kimselere rüşvet almamaları, fakir, dul ve yetimlerin arzularını dinlemeleri telkin ve tavsiyesinde bulunmaktadır⁽²²⁸⁾. Yine müellif, veren bakımdan, rüşvet veya mal vererek bir işin halledilmeyeceğini⁽²²⁹⁾, rüşvetin yoluna girmiş işi bozduğunu, olgunlaşan işi çığ bıraktığını⁽²³⁰⁾ ifade etmekte ve rüşvet alan kamu hizmetlileri için de, bundan kaçınmaları, rüşvet almadan üzerlerine düşen bütün işleri yapmaları, görevleri yerine getirmelerini⁽²³¹⁾ kaydetmektedir.

Görüldüğü gibi, müellif eserde rüşveti kötülemlerle ve rüşvetin verilip alınmamasını ilgili taraflara öğütlemekte, bu gibi hareketlerin nelere yol açabileceğini hatırlatmakta ve rüşvetten uzak durulması gerektiğini önemle belirtmektedir.

(224) *Divan*, III, 216-17: “Kalın bulutuğ tüpi sürer, karangku ışğ uruñ açar: (Gök yüzünü karartan bulutları ancak tipi açar, bunun gibi, hakanlar kapısında karanlık işi rüşvet açar)”, Genç, *Türk İlleri*, 99., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 334.

(225) *Divan*, III, 234: “tamu kapuğın açar tawar”: (Rüşvet cehennem kapısını açar., nasıl olur da başka kapıyı açmaz)”, Genç, *Türk İlleri*, 99.

(226) *Divan*, III, 326: “ol Begge neng tiküledi: o, Beye uruñ (rüşvet) olarak bir şey verdi.”, Genç, *Türk İlleri*, 99.

(227) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 2442 (I, 258., II, 182).

(228) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 4144 (I, 417., II, 300).

(229) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 1176 (I, 134., II, 95).

(230) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 2443 (I, 258., II, 182).

(231) *Kutadgu Bilig*, Beyit: 2506 (I, 264., II, 186).

Bütün bu kayıt ve bilgiler, rüşvetin toplumda herhangi bir devlet işinin halledilmesi, sonuçlandırılması için başvuru, gayri meşru ve gayri hukukî bir yöntem olduğunu, bununla birlikte, hoş karşılanmayıp, kötülendiğini ve bir suç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ancak bu fiilin ne gibi müeyyide veya cezaları gerektirdiği konusunda, elimizde şimdilik herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen, rüşvet suçundan dolayı bilhassa alanlar bakımından, çeşitli cezaların verildiği şüphesizdir.

B- BİLEŞİK CEZALARI GEREKTİREN SUÇLAR

Yukarıda ele almaya çalıştığımız muhtelif suçlar ve fiillerden bazıları, İslâmiyetten önceki kimi Türk kavim ve devletlerinde ise, münferid cezaların aksine, bileşik cezalarla karşılanmıştır. Yani bu suçlardan ötürü sadece tek bir ceza değil, birkaç ceza hep bir arada verilip uygulanmıştır. Böylece suç failleri, suçların karşılıklarını daha fazla görmüşler, maddî-manevî bakımlardan daha çok acı, ızdırap çekmek, zarara uğramak suretiyle fiillerinin bedelini ödemişlerdir. Bileşik cezalarla ilgili olarak İslâm kaynaklarının daha fazla bilgi verdiği görülmektedir. Bunlara göre, kişilere ve mülkiyete karşı işlenen suçlar, ahlak ve namus anlayışına aykırı cinsel fiiller, birtakım bileşik müeyyidelerle cezalandırılmış ve bu suçlardan ötürü fâillerine kefaretları fazlasıyla çekirilmiştir. Bu suçlar münasebetiyle ve etki ve şiddeti artırmak amacıyla verilip-uygulanmış bileşik cezalar, dayak, tahkir, teşhir, organ kesimi, malî tazminat, geçici hapis gibi müeyyideleri içine almaktadır. Şimdi bunları ele alalım:

a- DAYAK-TAHKİR-TEŞHİR-ORGAN KESİMİ CEZALARINI

Dayak, tahkir-teşhir, organ kesimi gibi bedenî ve manevî cezaların bileşik ceza şeklinde birarada verilmesini gerektiren suçlar arasında **hırsızlık** gibi mülkiyete karşı tecavüz mahiyetini taşıyan fiillerin bulunduğu görülmektedir. Bu cürmün müeyyidesi, diğer cezalardan başka bu bileşik ceza da olabilmiştir. gerçekten de diğer bazı Türk Kavim ve devletlerinde hırsızlık yapmak genellikle fâilin hayatına mâl olmuş, kimilerinde ise, mücrimler doğrudan doğruya canlarına ilişilmemekle beraber, onun kadar şiddetli ve tesirli olan sopa atmak, el-kulak kesmek, göz çıkarmak gibi bedene ve uzuvlarına yönelik cismanî cezalar ve bunlara ilâve olarak şeref ve haysiyet kırıcı, tahkir ve tezlil edici müeyyidelere maruz kalmışlardır. Meselâ İslâm kaynaklarından Gerdizî'nin verdiği bilgiye göre, Dokuz-Oğuzlarda (Guzlar) söz konusu suçu işleyen kimseler bu gibi bileşik cezalara mühatap oluyorlardı. Hırsızlık eden kimseler yakalandıklarında el ve ayakları bağlanıyor, her uyluklarına 200 adet, sırtlarına da 100 adet sopa vuruluyor, sonra tahkir ve teşhir amacıyla pazar yerlerinde doluşturılıyorlar, bilahare de elleri ve kulakları kesilip, gözleri çıkartılıyordu. Ayrıca dellallar, "Herkes bunlara baksın, bunların yaptıklarını yapmasın" diye bağırıyorlardı⁽²³²⁾.

(232) Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 267 ve bundan naklen Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 79-80.

Görüldüğü gibi, hırsızlık suçunu işleyenler Dokuz Oğuzlarda önce dayak gibi bedenî bir cezaya mâruz kalmaktadırlar. Bu ceza, sopayla suçlunun dövülmesi şeklinde infaz edilmekte ve vurulan sopa adedi toplam 300'e varmaktadır ki, hakkıyla vurulan bu sopadan sonra o kişinin ne hale geleceğini kestirmek az-çok mümkün olmaktadır. Daha sonra ise bu kimseler halkın görebileceği pazar gibi umumî yerlerde gezdirilerek tahkir ve teşhire tâbi tutulmaktadırlar. Evvelce de belirttiğimiz üzere, tahkir tezlil ve hakaret etme, bir kimseyi hor, hakir görme, küçük düşürmedir. Teşhir ise, aynı şekilde bu gibi kimseleri hakarete uğratmak amacıyla halka gösterme, onları ve suçlarını dillere düşürüp, ortalığa duyurma demektir⁽²³³⁾. Bu onur kırıcı, manevî cezalar, tarih boyunca çeşitli suçlardan dolayı her devirde ve devlette verilmiş ve suçluların yüzlerinin boyanması saç ve sakallarının kesilmesi, hayvanlara bindirilerek dolaştırılmaları, suçlarının münâdî (tellâl)ler vasıtasıyla halka ilân edilmesi gibi muhtelif şekillerde uygulanmış veya infâz edilmiştir. Keza eski Sasani ve Romalılarda suçlulara tahkir ve teşhir amacıyla kadın elbisesi göndermek veya giydirmek usûlünün bulunduğu⁽²³⁴⁾; keza İran Moğolları'nda bu gibi cezaların verildiği, suçluların sakallarının kesildiği, merkebe bindirildikleri ve sokaklarda teşhir edildikleri⁽²³⁵⁾; bilinmektedir. Oğuzlar'da da görüldüğü üzere tahkir ve teşhir cezaları söz konusu olmuştur. Ancak bunların ne şekilde infaz edildiği, bir başka deyişle tahkirden ne gibi metodların kullanıldığı, suçluların hangi tahkir muamelelerine mâruz kaldıkları konusunda kaynağımız bir bilgi vermemiştir. Ancak Oğuzlar'da hırsızlık suçu için tahkir ve teşhirden başka diğer etkili cezaların da öngörülmesi, onlara tahkir ve teşhir cezalarında bu gibi işlemlerin yapılmasına belki de ihtiyaç hissettirmemiştir. Bu suretle hırsızlar, toplum içinde küçük düşürülmüşler, şeref ve haysiyetleri kırılmışlardır. Ve nihayet el, kulak, göz gibi uzuvlarına zarar verilmesiyle de, hayatî önem taşıyan organlarından mahrum kalmışlardır ki bu şekilde, bu bileşik cezaların onlar için en az öldürmek kadar etkili olduğu şüphesizdir.

b- DAYAK-MADDİ TAZMİNAT CEZALARINI

Eski Türkler'de bazı suçlar için de dayak ve maddî tazminat gibi bedenî ve mâlî cezaları kapsayan bileşik cezalar öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Bu suçlar arasında toplumun hoş görmediği ve şiddetle karşı çıktığı meşrû olmayan cinsel ilişkiler, yâni zina gibi fiillerin bulunduğu dikkati çekmektedir. Evvelce de belirttiğimiz gibi bu cürmün müeyyidesi eski Türkler'de değişiklik göstermiş, kimi boy ve kavimlerde çok ağır bir biçimde, yani ölümlü cezalandırılmış, kimilerinde diğer cezaları gerektirmiş, bazılarında ise burada göreceğimiz dayak ve tazminat gibi bileşik cezalarla karşılanmıştır. Meselâ, İslâm kaynaklarından anlaşıldığına göre,

(233) Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, I, 408., Devellioğlu, *OTAL*, 1317.

(234) Bu hususta msl. bkz. F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981, 189-190., Mumcu, *Rüşvet*, 242-43.

(235) İmamî, *İran Moğolları'nın Devlet Teşkilatı*, 58.

Oğuzlar'da zina suçunu işleyenler, bu cezalara mâruz kalıyorlardı. Nitekim bu hususta İranlı müverrih Gerdizî'nin verdiği bilgiye göre, Dokuz Oğuzlarda bir kimse bâkire ile zinâ yaparsa ona 300 sopa vuruluyor, sonra bu kimselerden bir kısrak, gümüş bir kadeh ve elli deve, tazminat cezası olarak alınıyordu. Evli bir kadınla zinâ yapılması durumunda ise, erkek ve kadın, hükümdarın kapısına götürülüyor ve onun emri üzerine her ikisine 300'er sopa vuruluyordu. Ayrıca zina yapan erkeğe, yeni keçeden döşeli bir büyük çadır (otak, hângâh) yaptırıp, kadının kocasına veriyorlar ve zinâ yapan kadını da zâniye veriyorlardı. Ayrıca zâninin eğerdurumu elveriyorsa-mihrini (başlık-kadın) de vermesi koşuluyla aldatılan kocaya evlenmek üzere bir kadın bulması gerekiyordu⁽²³⁶⁾.

Görüldüğü üzere, Dokuz-Oğuz'larda zinâ fiili için dayak ve tazminat gibi bileşik cezalar söz konusu olmaktadır. Henüz evlenmemiş bir kimseyle, yani bir kızla zinâ yapılması durumunda, zâni önce sopayla dövülmek suretiyle dayak cezasına mâruz kalmaktadır ve bu ceza o kimseye 300 adet sopa darbesi vurulması ile infaz edilmektedir. Daha sonra bu kimseden bir çeşit tazminat olmak üzere hayvan (1 kısrak ve 50 deve) ve değerli bir madenden yapılma eşya (gümüş bir kadeh) alınmaktadır. Yani zâni ayrıca bir malî cezayla da karşı karşıya kalmakta, ekonomik bakımdan büyük bir zarara uğratılmaktadır. Kaynağımızın bu kaydına göre, bu devirde Dokuz-Oğuzlar'da paranın kullanılmadığı, mübadelelerde, trampa usûlünün (yani paranın aracılığı olmadan mal karşılığı, mal veya hizmet karşılığı, mal mübadelesi) söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla örf ve âdede dayanan bir iktisadî ve malî düzen hakimdir. Bu itibarla, söz konusu tazminat cezası da mal verilmesi yoluyla tahakkuk etmiştir. Burada ceza olarak verilen hayvanların maddî tutarlarının ne kadar olduğunu bilmiyorsak da, büyük bir yekûne balığ olduğu ve o kişiyi ekonomik olarak bir hayli sarsacağı şüphesizdir. Bu tazminatın kime ödendiği konusunda ise, bir açıklık yoktur. Bununla beraber, tazminatın devlete verildiği, kuşkusuzdur. Belki belirli bir kısmının da kızın ailesine bırakıldığı söylenebilir. Çünkü tazminat cezasını gerektiren suçlar kısmında da gördüğümüz üzere livata gibi bazı suçlarda bu cezanın büyük bir kısmını devlet, bir bölümünü de suçdan zarar görenin ailesi almaktaydı. Öte yandan zânilerin evli olup olmadığı ve bu kimseler yanısıra, zâniyelerin de dayak cezasına maruz kalıp kalmadıkları konusunda bir bilgi verilmemiştir. Ancak zâniler bakımından evlilik hususunun gözönüne alınmadığı anlaşılmaktadır. Evli kimseyle zinâda, her iki cinsin de dayakla cezalandırılması, bunun belki bâkire için de bahis konusu olduğunu söylememize imkan verebilir. Bunlardan başka malî durumu elvermeyen kimselerin tazminat ödeyememeleri dolayısıyla dayak cezasından sonra serbest mi bırakıldıkları? yoksa tazminatın yerine geçmek üzere başka bir müeyyide ile mi cezalandırıldıklarını? ise, bilmiyoruz. Mamafih evliyle zinâda, malî durumu iyi olmayanların dayaktan sonra serbest bırakıldıklarının ilave

(236) Gerdizî, *Zeynü'l-Âhbâr*, 267 ve bundan naklen Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 80.

edilmesi, aynı hususun bunlar içinde sözkonusu olduğunu göstermektedir.

Evli bir kadınla zinâ yapılması durumunda ise, bu suç gerek kadın ve gerek erkek bakımından daha da vahim görülmekte ve ağırlaştırılmaktadır. Her ikisi de önce büyük miktarda vurulan sopa (300 adet) cezasıyla tecziye edilmekte ve sonra zâni maddî tazminat olarak dayalı-döşeli yeni bir çadırı kadının kocasına vermeye mecbur tutulmaktadır. Ayrıca bu suç dolayısıyla kadın, artık kocasının yanında kalamamakta, ondan boşanmakta ve zâninin bu kadını alması gerekmektedir. Böylece bu kişiler evlenmek zorunda kalmaktadırlar. Buna karşılık da -ekonomik vaziyeti yerindeyse-zâni, aldatılan kocaya eş olarak, mihrini vermek şartıyla, yeni bir kadın bulmakta ve bu şekilde bir ödeşme-takaş yoluna gidilmektedir. Bu, kalın veya başlığın da yukarıda belirttiğimiz sebepten, kadının ailesine mal vermek suretiyle olduğu açıktır. Kalın eski Türkler'de çok büyük maddî tutarı gerektirmekte ve bu itibarla taksitle ödenmekte idi. Zâninin vermesi gereken mihrin, arada bir suçun bulunması dolayısıyla, bu şekilde yapılmıyordu bilemiyoruz. Ancak herne olursa olsun, Zâni ev (çadır) ve mihr vermek zorunda kaldığından, büyük bir malî külfetle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu itibarla suçtan zarar gören tarafa yapılan ödeme, suçu işleyeni epeyce zarara soktuğundan, ayrıca devlete ödeme yapılmasına gerek görülmemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, zâni eğer tazminat ödeyemeyecek durumda ise, sopa cezasından sonra serbest bırakılmaktadır. Böylece ikinci malî müeyyidenin uygulanıp-uygulanmaması kişinin ekonomik gücüne göre değişmektedir.

X. yüzyılda Türkler arasında dolaşan İbn Fadlan ise, Oğuzlarda zinâ suçunun ölümle cezalandırıldığını belirtmektedir⁽²³⁷⁾. Gerdizî (ölm. h. 444/1053)'nin bahsettiği Türkler ise Oğuzların bir kolu olan ve daha doğuda bulunan Dokuz Oğuzlardır. Oğuzların İbn Fadlan zamanında oturdukları sahayı tesbit oldukça güçtür. O, Oğuzlara Üst-yurt ile Ural nehri arasında, bugünkü Kazakistan'ın batısında rastlamıştı. Ebu Dülef onlardan bir kısmını Maveraünnehr'den Çin'e giderken, görmüştür. Nitekim Oğuzların başka bir kolu olan Dokuz Oğuz'lar daha doğuda yaşıyorlardı. Bu suretle, Oğuzlardan bir kısmı yurtlarında kalmış, bir kısmı da yer değiştirmişlerdir⁽²³⁸⁾. Bunları belirtmekten amacımız ise, Dokuz Oğuzlar'la diğerlerinin karıştırılmaması ve zinâ suçu için öngörülen müeyyidelerin Oğuz boylarındaki farklılığına işaret etmektir.

c- MADDİ TAZMİNAT-HAPİS-DAYAK CEZALARINI

Katl gibi bir takım suçların da bazı Türk kavimlerinde bu bileşik cezalar ile cezalandırıldığı olmuştur. Taammüden adam öldürmek fiili genellikle eski Türkler'de müeyyidesi değişmekle beraber, ağır bir suç ola-

(237) Şeşen, *İbn Fazlan*, 31.

(238) Şeşen, *İbn Fazlan*, 131.

rak görülmüş ve buna paralel bir şekilde cezalandırılmıştır. Ancak kimi devlet ve kavimlerde de, burada göreceğimiz maddî tazminat, hapis, dayak gibi malî, bedenî ve hürriyeti kısıtlayıcı mahiyet taşıyan üçlü cezalarla karşılanmıştır. Nitekim yine İslâm kaynaklarının verdiği bilgilerden Dokuz Oğuzlar'da bu suçu işleyenlerin, sözkonusu bileşik cezalara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Meselâ, Gerdizî'nin verdiği malumata göre, Dokuz Oğuzlar'da bir kimse diğer bir kimseyi öldürürse, ona önce büyük bir tazminat (fidye) ödetiyorlar, bir ay hapse (zindana) atıyorlar ve 300 sopa vurduktan sonra serbest bırakıyorlardı. Katilin malî durumu, tazminat vermeye uygun değilse, sopa cezası ile yetiniliyor ve bu kimse salıveriliyordu⁽²³⁹⁾.

Görüldüğü gibi, Dokuz-Oğuzlar'da, bilerek, isteyerek, tasarlayarak cinayet işleyen kimseler, bu cürümlerinin karşılığında önce büyük bir tazminat ödemektedirler. Ancak bunun miktarı, şekli, ne surette, kime ve nasıl ödendiği hususunda bir açıklık bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu malî cezanın o devirlerde para usûlünün daha yaygınlaşmaması dolayısıyla mal olarak tediye edildiği şüphesizdir. Yine bu bedelin bir kısmı maktûlün ailesine, bir kısmı ise devlete verilmiş olmalıdır. Daha sonra ise, bu kimseler bir ay zindana atılmak suretiyle geçici hapis cezasına maruz kalmışlardır. Kısa süreli bu özgürlüklerini kısıtlayıcı müeyyidelerden sonra belli bir miktar sopa atıldıktan, yani dayakla tecziye olunduktan sonra, tahliye edilmişlerdir. Kaynağımız, bu gibi kimselerin fakir olmaları, yani malî cezayı karşılayamayacak durumda olmaları halinde sadece dayakla cezalandırılıp, serbest bırakıldıklarını söylüyorsa da bunların da ayrıca geçici olarak hapse atıldıkları ve bu cezayı çektikten sonra hürriyetlerine kavuştukları şüphesizdir. Yine burada da-zinada olduğu gibi-öngörülen tazminat cezasının, uygulanıp, uygulanmaması hususu, suçlunun malî durumuna, ekonomik gücüne bağlı olmaktadır.

Buraya kadar çeşitli münferid ve bileşik ceza ve müeyyideleri gerektiren muhtelif fiilleri ve suçları ele almaya çalıştık. Ancak hemen belirtelim ki, eski Türkler'de bu gibi yaptırımlarla karşılanan fiiller, suçlar bunlardan ibaret değildir. Bizim göremediğimiz veya kaynaklarda zikredilmemiş olan daha birçok suçlar, şüphesiz toplumda bahis konusu olmuştur. Bu hususlarda yapılacak araştırmalarda, ortaya çıkacak yeni malzeme göre, bizim değinemediklerimize, her an için başka ilavelerin yapılabilmesi elbette mümkündür. Ölüm cezasını gerektiren fiil ve suçları ise, bu araştırmanın bir devamı olarak hazırlamakta olduğumuz "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar II. Ağır Cürümler ve Ölüm Cezası" adlı bir diğer incelememizde sözkonusu edeceğiz. Aynı şekilde, birbirini tamamlayan bu iki araştırmamızın genel değerlendirilmesi ve ulaştığımız sonuçlar, aynı makalemizde sunulmaya çalışılacaktır.

(239) Gerdizî, *Zeynü'l-Âhbâr*, 267 ve bundan naklen Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 80.